Verden og oss

Næringslivets perspektivmelding 2018

NHO

01.

Innledning:
Utfordrende fremtidsbilde

10 **Vi har fått det til. Sammen.**

22 **Hovedbilde: Varig lavvekst**

46 **Alternativscenario: Muligheter**

49 **Alternativscenario: Kollaps**

Vi har fått det til. Sammen.

Foto: Max Goncharov / Unsplash

Økningen i inntekt og velferd har vært høyere enn i andre industriland.

Som samfunn har Norge lykkes godt. Siden 1997 har FN rangert Norge som verdens mest utviklede land. Nordmenn har høy og jevnt fordelt inntekt, god helse, stor grad av likestilling, høy andel i jobb, høyt utdanningsnivå og ligger langt fremme i bruk av ny teknologi. Kriminaliteten er lav.

Disse faktorene henger langt på vei sammen. Et høyt utdanningsnivå og en høy andel i jobb bidrar til høye inntekter. Høy verdiskaping gjør det på sin side lettere å ha råd til et godt utdanningssystem og gode velferdsordninger.

Bak oss ligger mange år med relativt høy økonomisk vekst per innbygger. I fjor hadde gjennomsnittsnordmannen en realdisponibel inntekt på 531 000 kroner. Målt i faste priser er dette nesten tre ganger så mye som i 1970.

Økningen i inntekt og velferd har vært høyere enn i øvrige industriland. Mens vi i 1970 hadde et inntektsnivå litt under gjennomsnittet i industrilandene, ligger vi nå 40 prosent over. Norges relative nedgang de to siste årene skyldes oljeprisfallet og den etterfølgende lavkonjunkturen.

BNP per innbygger

Norge/OECD. Kjøpekraftskorrigert

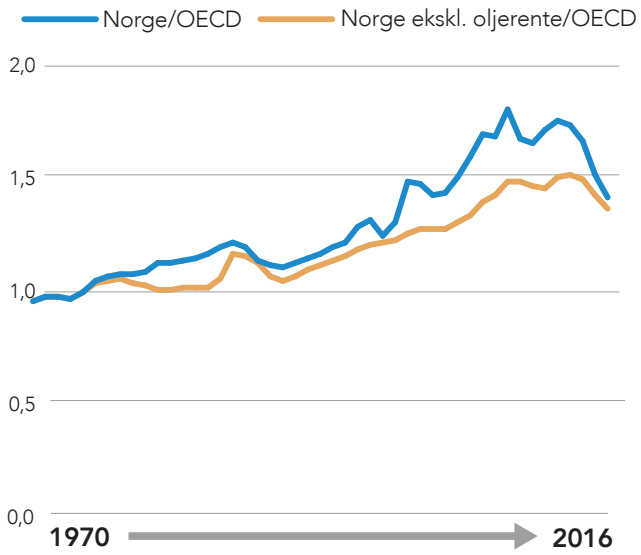

Kilde: Teknisk Beregningsutvalg/NHO

Norges «velstandsreise» (se boks på side 40) er uløselig knyttet til oppdagelsen og utviklingen av store petroleumsressurser på norsk sokkel. En fremsynt ressursforvaltning og høykompetente bedrifter har sammen skapt store verdier som har kommet hele folket til gode. I flere tiår har oljenæringen vært vår desidert viktigste næring (se boks på side 40). Oljeeventyret har dessuten bidratt til å bygge opp en internasjonalt konkurransedyktig leverandørindustri. I tillegg bruker vi ressursene våre – arbeidskraft, kapital og naturgitte råvarer – mye bedre i dag enn for femti år siden. Siden 1970 har verdiskapingen per arbeidet time (produktiviteten) økt med 2¼ prosent årlig (men en god del mindre enn dette de siste tiårene). Dette kan alene forklare nesten hele inntektsveksten. Mesteparten av dette er økt produktivitet i de enkelte næringene, mens noe er overflyttingsgevinster, det vil si at ressurser er flyttet fra lav- til høyproduktive næringer. I tillegg har Norge fått bytteforholdsgevinster, ved at eksportprisene har steget mer enn importprisene, blant annet som følge av økte priser på olje og gass.

Disponibel realinntekt per innbygger

Dekomponering av akkumulert vekst.
1000 2017-kroner

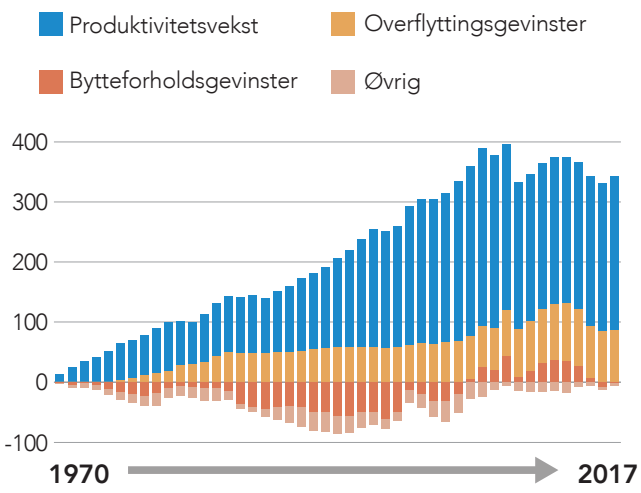

Kilde: Statistisk sentralbyrå/NHO

Produktivitetsveksten har ikke kommet av seg selv, men skyldes et vell av faktorer som har virket sammen. For det første har Norge i hele etterkrigstiden vært det som gjerne kalles en blandingsøkonomi, der offentlig og markedsbasert produksjon lever side om side. Markedsøkonomien hviler på at private bedrifter konkurrerer om kundene sine, enten de er private eller offentlige, innen- eller utenlands. Konkurranse virker skjerpende og tvinger bedriftene til å produsere smartere og utvikle nye produkter. Flere tilbydere hindrer at bedrifter kan ta overpris for sine varer og tjenester. Konkurranse bidrar også til omstilling ved at nye bedrifter kommer til og eksisterende bedrifter må legge om for å overleve.

For det andre har Norge i alle år vært en del av en større og etter hvert stadig tettere integrert verdensøkonomi. Etter annen verdenskrig valgte vi som øvrige vestlige industriland å slutte oss til de overnasjonale institusjonene som ble etablert for å sikre et velfungerende internasjonalt handelssystem og bidra til økonomisk vekst og stabilitet. Over tid har handelshindringene blitt bygget ned, slik at handelen med varer og tjenester flyter stadig friere mellom land. Lengst har medlemslandene i EU kommet, der det indre markedet skal sikre mest mulig uhindret flyt av varer, tjenester, kapital og arbeidskraft. Som EØS-medlem er Norge del av EUs indre marked.

Handel har gjort arvesølv til gull.

Handel med andre land utvider markedsområdet for bedriftenes produkter. Dette åpner for større arbeidsdeling mellom land og bedrifter, og dermed for å spesialisere produksjonen og utnytte stordriftsfordeler slik at produksjonen blir mer effektiv. Handel bidrar også til mer konkurranse, og gir personer og bedrifter tilgang til varer og tjenester som det enten er umulig eller for dyrt å produsere innenlands. I tillegg gir handel tilgang til teknologi og kunnskap, som muliggjør nye produkter og smartere måter å produsere på. Denne kunnskapen forblir ikke i de eksportrettede bedriftene, men «smitter» til annet næringsliv og offentlig sektor, og løfter dermed hele samfunnets verdiskaping. Handel gir også tilgang til kapital. Ved utgangen av 2016 hadde norske eiere utenom Oljefondet direkteinvesteringer (over 20 prosent eierandel) i utlandet for innpå 1700 milliarder kroner, mens utlendinger tilsvarende eide for nesten 1300 milliarder kroner i Norge.

Handel har gjort arvesølv til gull. Handel har bidratt til å øke verdien av våre ressurser. Arbeidskraften blir mer verdt om den kan produsere mer og smartere. Norges naturressurser – fisk, fossefall, olje, gass og mineraler – ville hatt mye lavere verdi om de bare kunne selges innenlands. Uten handel er det lite sannsynlig at vi ville hatt en norsk olje- og gassnæring. Oppdrettsnæringen er nesten utelukkende tuftet på handel.

For det tredje er det åpenbart at disse premissene ville hatt liten verdi om ikke bedriftene – og menneskene som virker der – hadde evnet å bruke sin kapital og kompetanse til å utnytte de mulighetene de så i markedene til å skape seg et levebrød. Dagens høye verdiskaping er summen av en rekke riktige beslutninger tatt over lang tid.

Sysselsetting i Norge

Prosentandeler

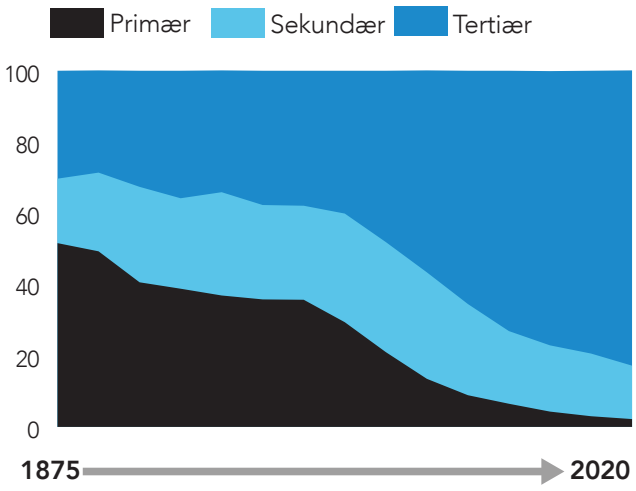

Kilde: Finansdepartementet/NHO

For det fjerde har norsk arbeids- og samfunnsliv vært preget av tillit og godt samarbeid, både i den enkelte bedrift og i nasjonaløkonomien. Avstanden mellom ledelse og ansatte har vært kort. Frontfagsmodellen har sikret at lønnsveksten har vært tilpasset hva konkurranseutsatte bedrifter kan leve med, og gjennom koordinerte oppgjør at lønnsveksten har vært likeartet for brede grupper. Små forskjeller mellom folk har bidratt til stor grad av tillit – mellom folk og mellom

Velstandsreisen: "Fra Boble til Golf"

Norges befolkning har hatt en formidabel velstandsreise siden annen verdenskrig. Målt i 2017-kroner hadde gjennomsnittsinnbyggeren i fredsåret 1945 en inntekt på 96 000 kroner. I fjor var den 550 000, eller nesten seks ganger så høy. Forbruket per innbygger er om lag firedoblet over denne perioden.

Velstandsreisen avspeiles i forbruksmønsteret vårt. For 75 år siden gikk nær halvparten av forbruksutgiftene til mat. I dag bruker gjennomsnittsinnbyggeren 15 prosent av inntekten sin på mat. Samtidig har utgiftene til fritidsaktiviteter doblet seg, som blant annet skyldes at velstandsveksten også er tatt ut i mer fritid. I 1945 hadde vi tre uker ferie. Normalarbeidsuken var 48 timer, fordelt på seks arbeidsdager. Nå er normalarbeidsuken 37,5 timer, og vi har fem uker ferie.

Handel, ny teknologi og generell velstandsvekst har medført at forbruksgoder som for én og to generasjoner siden var utenfor rekkevidde for folk flest, i dag er allemannseie. I 1945 hadde bare hver fjerde bolig i byene innlagt bad. Halvparten av husholdningene hadde færre enn ett rom per bosatt. De første etterkrigsårene var det fortsatt vareknapphet og strenge importrestriksjoner på enkelte varer. Vaskemaskinen gjorde sitt inntog i norske hjem de neste femten årene, kjøleskapet på 1960-tallet og fryseboksen ti år etter. I 1973 hadde 9 av 10 husholdninger eget kjøleskap, og 7 av 10 tilgang til vaskemaskin. Først på 1990-tallet fikk mer enn halvparten av hjemmene oppvaskmaskin. Så sent som i 1970 var feriereiser utenlands uvanlig. I 1995 dro gjennomsnittsnordmannen på én utenlandsreise årlig, nå drar hun på to.

Husholdningenes eie av forbruksvarer

Prosent av alle husholdninger som har:

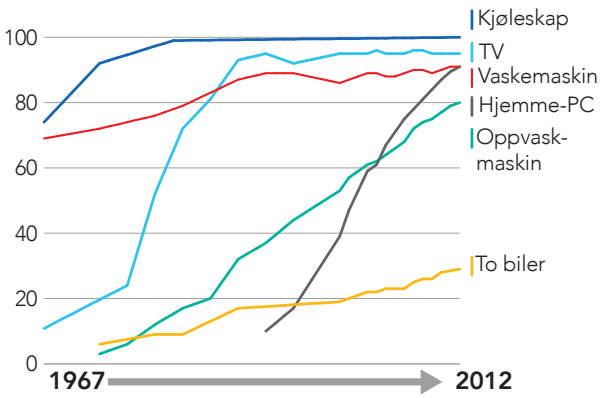

Kilde: Statistisk sentralbyrå/NHO

At forbruksgoder har gått fra å være for de få til å bli for de mange skyldes at prisen (målt i arbeidstimer) har falt kraftig. I 1952 måtte en gjennomsnittlig industriarbeider jobbe 170 timer for å ha råd til den billigste vaskemaskinen, mot 9 timer i dag. I 1961 kostet den mest solgte bilmodellen, en VW Boble, 2600 industriarbeidstimer (og mer enn det etter skatt). Fjorårets mest solgte modell, en VW Golf, kostet ganske nøyaktig halvparten, vel 1300 timer. (Og bortsett fra ratt og fire hjul har de to modellene lite til felles.)

Velstandsreisen

FØR

1945: **Ferie**
3 uker

1945: **Arbeidsuke** (6 dager)
48 timer

1945: Gjennonsnittsinntekt
96 000 kr

1945: **50 % av inntekt gå til mat**

Pris 1961:
2600 industriarbeidstimer

Pris 1952:
170 industriarbeidstimer

1945: **25 % av boliger i byen har innlagt bad**

I DAG

2017: **Ferie**
5 uker

2017: **Arbeidsuke**
37,5 timer

2017: Gjennonsnittsinntekt
550 000 kr

2017: **15 % av inntekt gå til mat**

Pris 2017:
1300 industriarbeidstimer

Pris 2017:
9 industriarbeidstimer

2017: **98 % av alle boliger har innlagt bad**

nyhetsgrafikk.no

Høy tillit har økonomisk verdi.

folk og myndigheter. Dette har økonomisk verdi. Høy tillit reduserer behovet for regler og kontrollrutiner, forenkler forhandlinger og letter omstillinger. Det er lettere å få gjennomslag hos de ansatte for forbedringer i produksjonsprosesser eller en ny kurs for bedriften når de er trygge på at dette også vil gagne dem.

Også i samfunnet som helhet har konfliktnivået vært lavt. Det har gitt færre tapte arbeidsdager og mer stabil og forutsigbar produksjon, som på sin side gjør Norge til et mer attraktivt land å drive og etablere virksomheter i. Om befolkningen har høy tiltro til landets myndigheter og er trygge på at eventuelle gevinster kommer alle til del, er det lettere å få støtte i folket for reformer som kan bidra til å øke økonomiens vekstevne på lengre sikt, men som kanskje vil innebære kostnader på kort sikt. Tilsvarende kan høy tillit til myndighetene bidra til at folk følger lover og regler og ikke unndrar skatt.

Høy grad av tillit har også betydning for fordelingen mellom generasjoner. Det har vært relativt bred politisk enighet om å forvalte oljeformuen i evighetens perspektiv, tydelig formalisert i 2001 gjennom etableringen av handlingsregelen, som innebærer at realverdien av oljeformuen skal bevares til kommende generasjoner. Denne brede enigheten har bidratt til å hindre overbudspolitikk og kortsiktighet i bruken av fellesskapets midler. Endelig kan den tillit Norge som nasjon nyter utenlands også gi drahjelp til norske virksomheter på eksportmarkedene.

For det femte har også blandingsøkonomiens andre bæresøyle – det offentlige velferdstilbudet – bidratt. Norge har et relativt godt utdanningssystem, med lik rett til utdanning, i all hovedsak gratis, som har bidratt til et høyt utdanningsnivå. Helsetilbudet er godt, slik at skader og sykdom ikke gir langvarige innhugg i arbeidsstyrken. Sammenliknet med andre land er norsk offentlig sektor stor, men stort sett veldrevet, og relativt langt fremme i bruken av digitale løsninger. Det er likevel en realitet at måten vi har valgt å organisere produksjonen av helse- og utdanningstjenester på, har gjort at kostnadene per pasient og elev er i verdenstoppen – uten at det samme gjelder resultatene.

Godt utbygde velferdsordninger bidrar til at folk som mister jobben i kortere eller lengre perioder ikke blir stående på bar bakke. Sammen med en aktiv arbeidsmarkedspolitikk understøtter dette også omstillingsevnen i økonomien, siden et godt sosialt sikkerhetsnett reduserer risikoen ved å si opp for å starte opp egen virksomhet, og gjør det lettere for arbeidstakere å akseptere omstillinger og nedbemanninger. Dessuten bidrar et godt ytelsesnivå til at arbeidsledige har tid på seg til å finne en annen passende jobb, og ikke må ta det første som byr seg.

Barnehager og foreldrepermisjoner har dessuten bidratt til økt kvinnelig yrkesdeltaking. Siden 1972 har andelen yrkesaktive kvinner økt fra 44 til 67 prosent av alle kvinner i arbeidsfør alder (15-74 år).

Gode velferdsordninger har imidlertid også problematiske sider. Små inntektstap ved sykdom eller uførhet kan svekke insentivene til å stå i jobb. Norge har svært høyt sykefravær og høye uførerater. Bærekraften i velferdsordningene er avhengig av at en tilstrekkelig stor andel av befolkningen er i jobb.

Til slutt: Det har selvfølgelig hatt avgjørende betydning at Norge har levd i fred med sine naboland i snart tre generasjoner, og at våre viktigste handelspartnere, stort sett EU-land, også har unngått ødeleggende kriger. Et vesentlig premiss for dette har nettopp vært et stadig tettere økonomisk samkvem mellom land, som dels har bidratt til å bygge tillit på tvers av grenser, men også gjort den økonomiske fallhøyden ved konflikter mye større.

Et mangfoldig og vekstkraftig næringsliv

Norge har et mangfoldig, produktivt og utadrettet næringsliv. Utelukkes virksomhetene uten ansatte, har Norge rundt 200 000 bedrifter. Syv av ti av disse er små, med færre enn ti ansatte. Knapt 2000 bedrifter har mer enn 100 ansatte.

Bedriftene gir arbeid og muligheter i hele Norge. Lokal verdiskaping og sysselsetting er avgjørende for å trygge bosettingen og de skatteinntekter som skal til for å ha et godt velferdstilbud i kommunene.

Gjennom privat eierskap stilles det langsiktig og risikovillig kapital til rådighet for investeringer i produksjonskapital og arbeidsplasser.

Fastlandsbedriftene produserte i fjor for i overkant av 1800 milliarder kroner, som tilsvarer en verdiskaping per arbeidet time på vel 660 kroner. Få land har høyere produktivitet enn Norge (og både Luxembourg og Irland avspeiler spesielle forhold).

Produktivitetsnivå

BNP per arbeidet time, 2016. USD, kjøpekraftsjustert

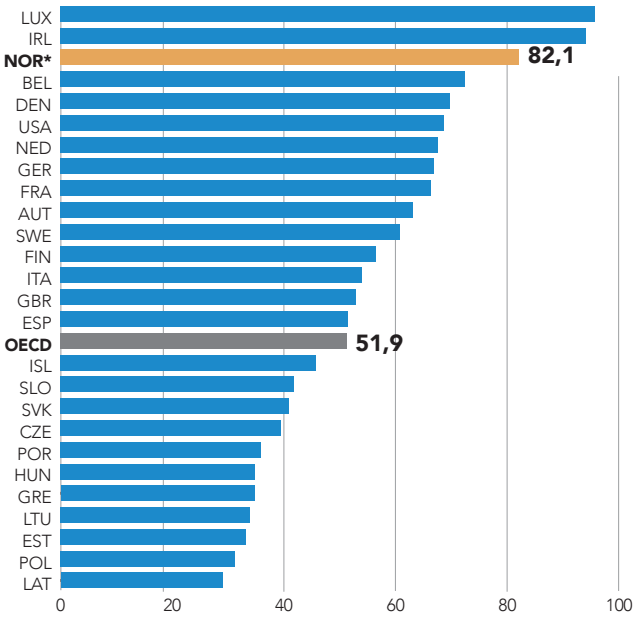

* Tall for Norge inkl. olje- og gassvirksomhet.

Kilde: OECD/NHO

Norske bedrifter står for tre firedeler av verdiskapingen i fastlandsøkonomien. Resten er offentlig forvaltning. Bedriftenes andel har avtatt over tid. Dette skyldes ikke at verdiskapingen har vokst mindre i privat enn i offentlig sektor – begge har vokst med om lag 2¾ prosent årlig siden 1970 – men at prisveksten har vært høyere for offentlig produksjon på grunn av et større innslag av lønnstunge tjenester. Men også innenfor næringslivet har det vært en markant dreining av verdiskapingen vekk fra industri og annen vareproduksjon, og over mot tjenester. Ikke fordi vareproduksjonen ikke har vokst, men fordi tjenesteetterspørselen og -produksjonen har vokst raskere.

Fastlands-Norge: Produksjon

Prosent av total produksjon Fastlands-Norge

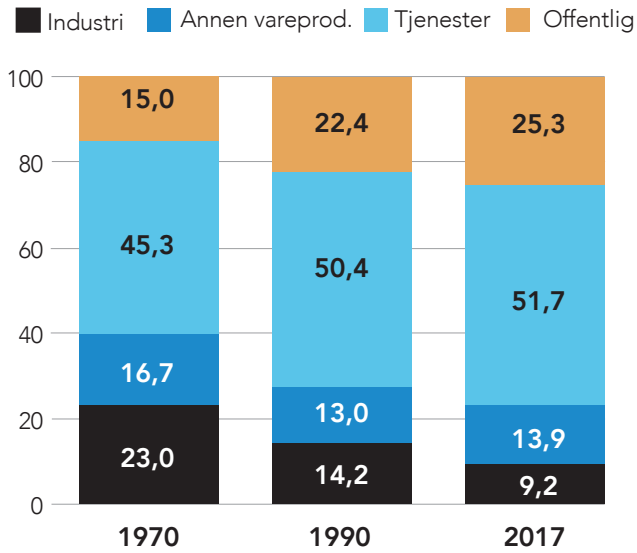

Kilde: Statistisk Sentralbyrå/NHO

Fastlandsbedriftene sysselsatte i fjor nesten 1,9 millioner mennesker, som tilsvarer drøyt to av tre sysselsatte i fastlandsøkonomien. Dette er den laveste andelen av alle industriland, som blant annet avspeiler at offentlig sektor har en større egenproduksjon av velferdstjenester enn det som er vanlig i andre land. Den private andelen av timeverkene er noe større, siden flere i privat sektor jobber heltid.

Fastlandsbedriftene sysselsetter to av tre.

Norsk næringsliv er utadrettet. Holdes olje og gass og skip og oljeplattformer utenom, eksporterte Norge i fjor varer og tjenester for vel 380 milliarder kroner, som tilsvarer 21 prosent av verdiskapingen i fastlandsbedriftene. Variasjonen mellom næringer og landsdeler er imidlertid stor. For Telemark, Vest-Agder, Troms og Møre og Romsdal står den tradisjonelle vareeksporten for minst en tredel av fylkets verdiskaping, i Oslo og Akershus står den for to-

Norsk næringsliv er mangfoldig, og favner alt fra enkeltmannsforetak til verdensledende eksportbedrifter.

tre prosent. Men en slik sammenlikning undervurderer grovt handelens betydning for den delen av næringslivet som ikke eksporterer varer direkte. Mange virksomheter uten vesentlig direkte eksport, som banker eller advokater, kan likevel ha vesentlige deler av sin omsetning knyttet til eksportorienterte bedrifter.

Norsk næringsliv er mangfoldig, og favner alt fra enkeltpersonforetak uten nevneverdig produksjonsutstyr til store eksportbedrifter som er verdensledende på sitt felt.

I global målestokk er Norge en liten økonomi. Målt med kjøpekraftskorrigerte tall utgjør vår verdiskaping bare 0,3 prosent av global verdiskaping. Dette plasserer oss på 48. plass blant verdens økonomier. Vår relative posisjon vil dessuten fortsette å avta, siden de fremvoksende økonomiene vokser raskere enn oss.

Dette er likevel ikke til hinder for at norsk næringsliv er ledende på en rekke områder. Norske bedrifter står eksempelvis for 10 prosent av verdens gasseksport, 2 prosent av verdens oljeeksport og vel 2 prosent av aluminiumsproduksjonen.

Bakteppet: En stadig åpnere verden

I hele etterkrigstiden har verdensøkonomien blitt stadig åpnere, i den forstand at handelen har vokst raskere enn verdiskapingen. Frem til finanskrisen vokste global handel nesten to ganger raskere enn global verdiskaping. Stadig større deler av landenes etterspørsel er dekket av produksjon i andre land, og stadig flere land har tatt del i det internasjonale vare- og tjenestebyttet. Driverne har vært de økonomiske gevinstene av handel, teknologisk fremgang, og en bevisst nedbygging av handelshindre.

Mens perioden frem mot første verdenskrig var preget av stadig åpnere verdenshandel, gikk utviklingen motsatt vei i mellomkrigstiden. Børskrakk og depresjon ble møtt med økte tollsatser og konkurrerende devalueringer. På bare fire år ble verdenshandelen redusert med to tredeler. Dette bidro til å forsterke nedturen, og la sammen med andre faktorer grunnlaget for de politiske regimeskiftene som førte frem mot andre verdenskrig.

Disse dystre erfaringene lå bak da de allierte allerede i 1944 møttes i Bretton Woods for å designe etterkrigstidens institusjonelle rammeverk, med mål om friest mulig flyt av varer og tjenester (GATT, senere WTO), økonomisk hjelp til land med betalingsbalanseproblemer (IMF), gjenoppbygging (IBRD, senere Verdensbanken) og idé- og meningsutveksling for å øke landenes vekstevne (OECD).

Disse byggeklossene har over tid fått utvidet sitt omfang ved at nye medlemsland har sluttet seg til, og ved at de har favnet nye saksområder. I tillegg har det blitt etablert en rekke nye bi- og multilaterale avtaler med ambisjon om friest mulig handel. EU-landene har gått lengst på dette området. Siden annen verdenskrig har tariffære og ikke-tariffære handelshindringer gradvis blitt redusert.

Frihandelsavtaler

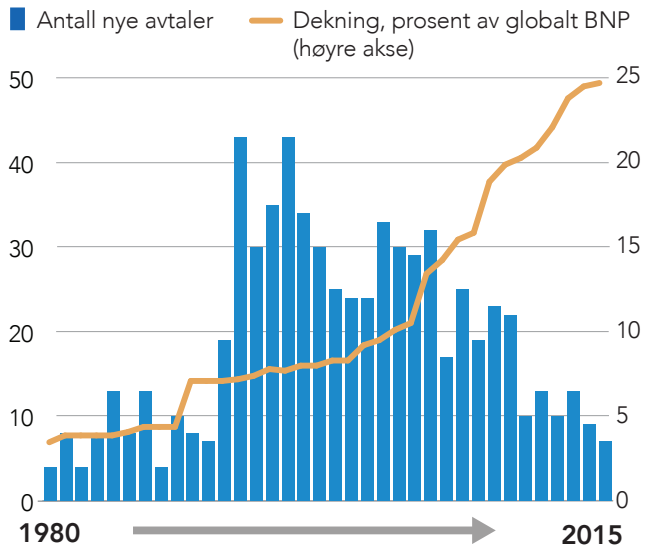

Kilde: IMF/NHO

Reduksjonen av tollsatser og andre handelshindre har senket kostnadene ved å handle med andre land. Teknologisk fremgang har hatt samme virkning. Over tid har det blitt stadig rimeligere å frakte varer mellom land, både luft- og sjøveien. Større og mer effektive skip, mer bruk av maskinkraft ved lasting og lossing og mer effektive logistikk- og styringssystemer som har redusert liggetiden og dermed kapital- og mannskapskostnader. I nyere tid har den største revolusjonen vært introduksjonen av containerfarten, som har muliggjort nær sømløs frakt av varer fra fabrikkdør til butikkdør.

Den viktigste driveren bak handel er at det er lønnsomt.

De siste tiårene har informasjonsteknologien gjort det lettere å styre varestrømmene, gjennom tettere kommunikasjon med produsenter og befraktere og kortere vei fra bestilling til leveranse. Dette har bidratt til å muliggjøre *just in time*-produksjon selv med lange internasjonale verdikjeder.

Globalt BNP og import

Årlig volumendring i prosent

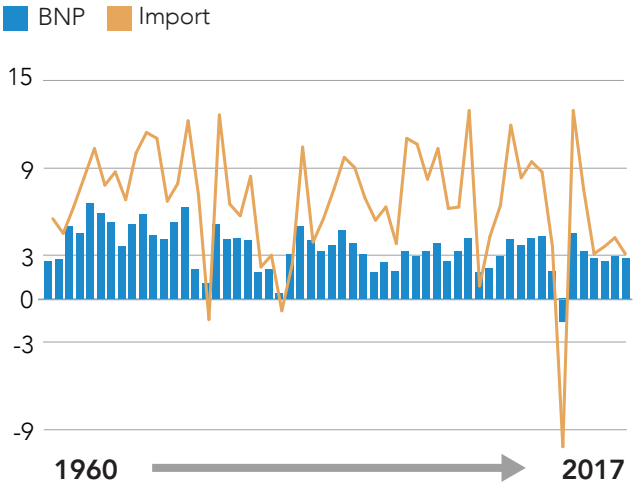

Kilde: IMF/NHO

Digitaliseringen og muligheten til å flytte verdiskaping opp i «skyen» har dessuten skapt nye, oversjøiske markeder for tjenesteprodusenter, for eksempel indiske dataprogrammerere. Også dette har bidratt til mer handel.

Nye finansielle instrumenter og videre tilgang til finansielle tjenester har også blitt drevet frem av ny teknologi (og deregulering), men har også i seg selv åpnet for mer handel. Sikringsinstrumenter kan avdekke risiko knyttet til valutakurser eller råvarepriser. Eksportfinansiering kan redusere risikoen knyttet til motpartens betalingsevne og -vilje, og slik muliggjøre mer eksport. Tilgang til langsiktig finansiering kan være nødvendig om en bedrift skal investere i produksjonsvirksomhet i andre land.

Siden midten av 1990-tallet har veksten i handelen særlig vært drevet av oppbyggingen av såkalte globale verdikjeder (GVCs), der mer og mer av produksjonen (og ferdigvarene) i et enkeltland består av vareinnsats fra andre land. En bil produseres ikke lenger fra start til slutt i ett land, men henter hjulopphengere og støtfangere fra ett land, bremser fra et annet, og motor fra et tredje.

Den viktigste driveren bak handel er likevel at det er lønnsomt. Slik Norge har tjent på å handle mer med andre land, har også andre land kunnet høste spesialiserings- og stor-

Handel har gitt mer vekst og velferd.

driftsgevinster gjennom handel, og dermed økt verdien av landets ressurser. Slik sett har handel også en egendynamikk, ved at økte inntekter gir opphav til økt etterspørsel, også etter varer og tjenester utenfra.

Landene som har valgt å delta i det internasjonale vare- og tjenestebyttet, har hatt høyere økonomisk vekst enn de som helt eller delvis har valgt å stå på utsiden. Den høye veksten i de såkalte «tigerøkonomiene» i Asia var eksportledet, det vil si primært drevet av åpning av økonomien. Det kanskje beste eksemplet er Kina, som var et fattig land inntil Deng Xiaoping innledet åpningen og deregulering av økonomien på slutten av 1970-tallet. Da hadde gjennomsnittskineseren under 1 dollar dagen å leve for. Siden da har BNP per innbygger økt med nesten 9 prosent årlig. Kina er nå et middelinntektsland. Tilsvarende skjøt veksten i tidligere østblokkland fart da de vendte seg mot vesten etter Berlinmurens fall.

Økonomisk vekst betyr vanligvis også høyere velferd. Høyere verdiskaping gir større inntekter og høyere forbruk. Siden 1980 har Kina fått stadig høyere score på FNs indeks for menneskelig utvikling (HDI), som er basert på inntekt, levealder og utdanning. Mens 8 av 100 kinesiske barn ikke overlevde sitt første leveår i 1970, gjelder dette nå bare 1 av 100. Forventet levealder har samtidig økt med 17 år.

Barnedødelighet og forventet levealder

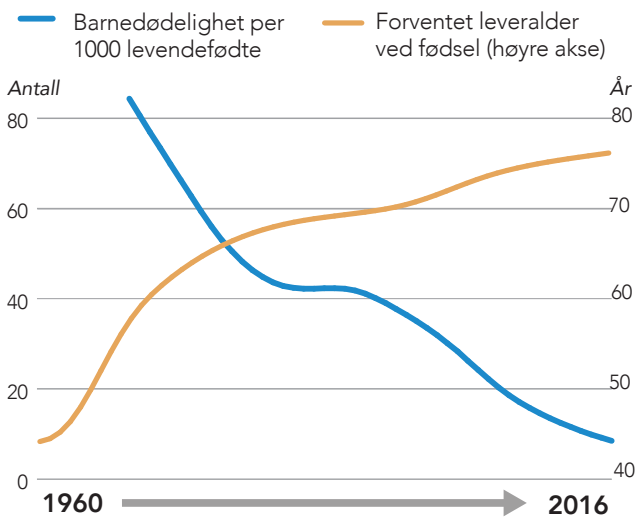

Kilde: Verdensbanken/Thomson Datastream/NHO

Åpning mot omverdenen er selvfølgelig ikke alene en tilstrekkelig betingelse for økonomisk vekst. Inntekter fra eksport kan skusles vekk på prestisjeprosjekter med lav samfunnsmessig nytte, fordunste i ineffektivitet eller korrupsjon, eller skjevfordeles til en liten elite på toppen, og ikke komme brede lag av folket til gode. I og med at økonomier må omstilles for å realisere gevinstene fra handel,

der noen bransjer bygges ned mens andre får vokse, vil globalisering også skape tapere og vinnere. Det er i utgangspunktet ingen mekanismer i markedsøkonomien som sikrer at fordelingen av inntektene forblir den samme etter en omstilling av økonomien.

Økonomisk vekst er også hovedårsaken til brorparten av miljøproblemene i verden. Økt energibruk, herunder forbruk av kull, olje og gass, har økt konsentrasjonen av klimagasser i atmosfæren og bidratt til å øke gjennomsnittstemperaturen på jorden. Bruk av disse og andre ressurser har bidratt til naturødeleggelser, lokale utslipp og forsøpling. Men historien har også vist at politiske virkemidler og teknologisk utvikling har løst mange av miljøutfordringene menneskeheten har stått overfor. For Norges del har strenge krav til helse, miljø og sikkerhet sikret at den norske petroleumsvirksomheten ikke har resultert i alvorlige utslipp eller naturødeleggelser.

Den globale gjennomsnittsinnbyggeren har aldri hatt det bedre enn nå. Vi har høyere inntekt og flere år på skolen enn noen gang før, har bedre helse og lever lenger. Vi har aldri hatt mer kunnskap enn nå, og aldri hatt bedre forutsetninger for å dele denne kunnskapen, til beste for alle. Dette er også et produkt av økonomisk vekst. Og målt etter det relative antallet konfliktdrepte har vi aldri levd i en fredeligere verden enn de siste årene.

Når vi i det følgende skal løfte blikket, og forsøke å se flere tiår fremover, synes det i utgangspunktet ikke urimelig å legge til grunn at den relativt gunstige utviklingen de siste tiårene vil fortsette. Flere mennesker, mer realkapital, ny teknologi og fortsatt spredning av teknologi tilsier fortsatt økonomisk vekst.

Men den historiske utviklingen har aldri vært rettlinjet, og kan derfor ikke forventes å være det fremover heller. Overraskelser vil skje. Men viktigere er det at på en rekke områder er det trekk ved utviklingen som peker mot muligheten for en svakere eller mer utfordrende vei fremover.

Den globale gjennomsnittsinnbyggeren har aldri hatt det bedre enn nå.

Hovedbilde: Varig lavvekst

Norges velstand er bygget på økonomisk samkvem med andre land. Slik vil det også være fremover. Som et relativt lite land med en åpen økonomi vil mange av de viktigste premissene for vår utvikling bli bestemt utenlands.

Vårt hovedscenario bygger på fremskrivninger fra FN, OECD og IMF. Vi har her valgt å legge til grunn at tendensene fra de siste tiårene fortsetter uten større skift i den ene eller annen retning. Dette premisset er selvfølgelig usikkert. Derfor har vi også valgt å bredde ut utfallsrommet noe, gjennom to alternative forløp mot slutten av kapittelet. Vi skisserer der et oppsidescenario kalt "muligheter", og et nedsidescenario kalt "kollaps".

Aldring

Ifølge FNs beregninger vil jordens befolkning øke fra dagens drøyt 7½ milliarder, til nesten 10 milliarder i 2050. Dette tilsvarer en årlig økning på 0,8 prosent.

En stor del av økningen kommer i de eldste årsklassene. Forventet levealder ved fødsel anslås å øke fra dagens 71 år til 77 år i 2050. Utenom Afrika går verden fra demografisk medvind – en økende andel i arbeidsfør alder – til demografisk motvind. Dette skyldes store kull de første tiårene etter krigen, fallende fødselsrater i de fleste rike land, og høyere levealder på grunn av høyere levestandard og bedre helse. Grunnet ettbarnspolitikken er aldringen aller mest markant i Kina.

Forsørgerbyrde

Antall 15-64 år i prosent av hele befolkningen

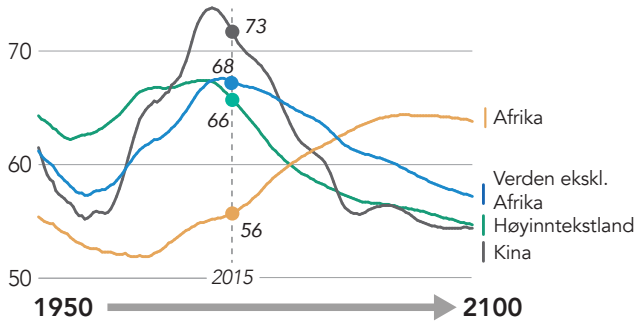

Kilde: FN/NHO

Aldringen utfordrer bærekraften i velferdsordningene.

Aldringen forrykker balansen mellom antallet i arbeidsfør alder og øvrig befolkning. I og med at alle velferdsstater fundamentalt sett hviler på «pay as you go»-ordninger, der de som jobber, betaler for dem som ikke jobber, innebærer dette i utgangspunktet økte utgifter og lavere inntekter. Dette forsterkes av at langt flere enn til nå vil bli svært gamle, og derfor trolig pleietrengende, som vil legge ekstra byrder på offentlige budsjetter.

Dette er neppe bærekraftig, og poenget forsterkes av at offentlig sektor i de fleste industriland har stor nettogjeld, som både innebærer at de ikke har noen finansielle reserver å trekke på, og at de kan få vansker med å øke gjelden ytterligere. Lavere vekst i den arbeidsføre befolkningen vil i seg selv bety lavere økonomisk vekst. Dersom tendensen med lavere investeringer og produktivitetsvekst fra de siste tiårene fortsetter, vil dette trekke i samme retning.

Med svakere vekst i verdiskaping og skattegrunnlag må skattenivået opp, om ikke utgiftsnivået reduseres. Men å øke skattenivået kan vise seg vanskelig i en stadig mer globalisert verden, der både bedrifter og arbeidstakere er mer mobile enn før. Økte skatter vil dessuten også kunne spisse til konflikten mellom generasjoner. Når velgerne samtidig blir eldre, kan dette også dra de politiske prioriteringene i favør av de eldre, og ikke-arbeidende.

Dersom skattene ikke kan økes, må enten velferdsproduksjonen bli mer effektiv, arbeidstilbudet økes eller ytelsene kuttes. Sistnevnte fremstår på et vis som siste utvei. Når nasjonen blir stadig rikere, vil det være vanskelig å få befolkningens aksept for at velferden skal bli dårligere. I Norge vil et velfylt oljefond gjøre dette innsalget enda mer krevende. På den annen side er det ikke like opplagt at fellesskapet skal fortsette å levere de samme tjenestene når folk får bedre økonomi. Folkebadene forsvant da folk flest fikk eget bad hjemme.

En økning i arbeidstilbudet – ved at flere som står utenfor kommer inn, de som er innenfor står lenger i jobb, og at deltidsansatte blir heltidsansatte – vil bedre balansen mellom yrkesaktive og -passive. Samtidig vil det øke verdiskapingen og den enkeltes inntekt og bidra til økt inkludering. Dette er vinn-vinn.

Likeledes er det vinn-vinn å få mer ut av ressursene i offentlig sektor. Hvis vi gjennom ny teknologi eller andre måter å organisere produksjonen av velferdstjenester på kan få mer ut av den samme arbeidskraften, kan vi holde skattetrykket nede.

Mennesker på søken etter bedre liv

En vesentlig side ved globaliseringen de siste tiårene er økningen i antall migranter, det vil si mennesker som i kortere eller lengre perioder bor i andre land enn sine opprinnelsesland. I de fleste vesteuropeiske land utgjør innvandrere en økende andel av befolkningen.

Migrantene er ingen entydig definert gruppe. De spenner fra godt betalte og fullt ut integrerte eksperter fra andre vestlige land til mennesker på flukt fra krig, forfølgelse og samfunn i full oppløsning. Mellom disse ytterpunktene finnes alle tenkelige varianter av folk som flytter på seg i håp om å skape et bedre liv for seg og sine. Den sentrale

driveren er at det er enorme forskjeller mellom land i verdiskaping per innbygger og dermed lønn og velferdsordninger, også der den fysiske avstanden er liten.

Migrasjon og folkevandringer er intet nytt fenomen. Fra 1880 til 1930 tok USA årlig imot ½ million innvandrere, de fleste fra Europa. Det første av disse tiårene flyttet nesten hver tiende nordmann til USA. Etter krigen var det utstrakt arbeidsmigrasjon fra Sør- til Nord-Europa, og etter EØS-utvidelsen fra Øst- til Vest-Europa. Flyktninger har kommet til vestlige land i kjølvannet av kriger og konflikter.

Bruttoinnvandring

I prosent av total befolkning i landet

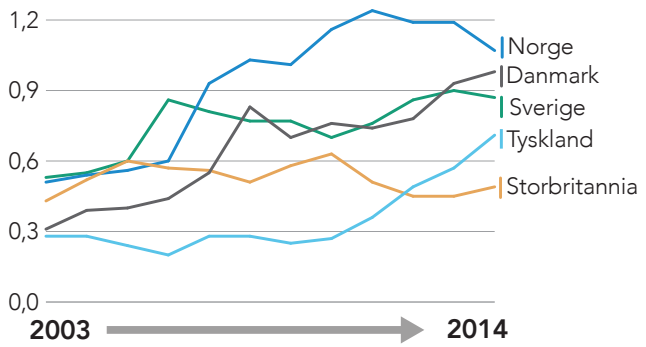

Kilde: Finansdepartementet/NHO

Data fra mange land tyder på at utvandringen fra et land øker når gjennomsnittsinntekten i landet går opp. Logikken bak dette tilsynelatende paradokset er at det er kostbart å flytte på seg, enten det skjer på legalt eller illegalt vis. De fattigste har ikke råd. Dessuten vil de aller fattigste ikke vite om mulighetene andre steder. Også her har teknologien (blant annet smarttelefonene) bidratt til mer viten. Dersom andre landsmenn allerede har flyttet, vil det også kunne bidra til at flere flytter. Når gjennomsnittsinntekten i opprinnelseslandet kommer opp på middelinntektsnivå (rundt USD 10 000 per innbygger) avtar imidlertid utvandringen.

Siden migrantene omfatter en rekke ulike grupper, er virkningene for mottakerlandet ikke entydige. Innvandrere kan ha kompetanse som er etterspurt i mottakerlandet, ta unna midlertidige topper i etterspørselen etter arbeidskraft, eller ta jobber som innlendinger «ikke vil ha». I tillegg kan arbeidskraft som kommer utenfra i voksen alder bøte på nedgangen i arbeidsstyrken som følge av aldring. Men dersom mottakerlandet ikke skal sende folk ut når de blir eldre eller konjunkturene snur, blir velferden i mottakerlandet bare bedre av innvandring dersom de som kommer har minst like høy yrkesdeltakelse og produktivitet som dem som er der fra før av. Hvis ikke går verdiskapingen og velferden per innbygger ned.

Virkningene av innvandring er ikke entydige.

Erfaringene fra Norge og andre vestlige land tyder på at denne forutsetningen ikke er på plass for mange av dem som kommer fra ikke-vestlige land. De har gjennomgående lavere yrkesdeltakelse enn andre innvandrere. Dette er ikke overraskende. Det er krevende å få innpass i vårt høytlønte arbeidsmarked som stiller tilsvarende høye krav til produktivitet, når man kommer utenfra med lav utdanning, manglende språkkunnskaper og lite relevant arbeidserfaring.

Sysselsettingsrater etter alder, 2015

Innvandrere og øvrig befolkning, prosent, glattet

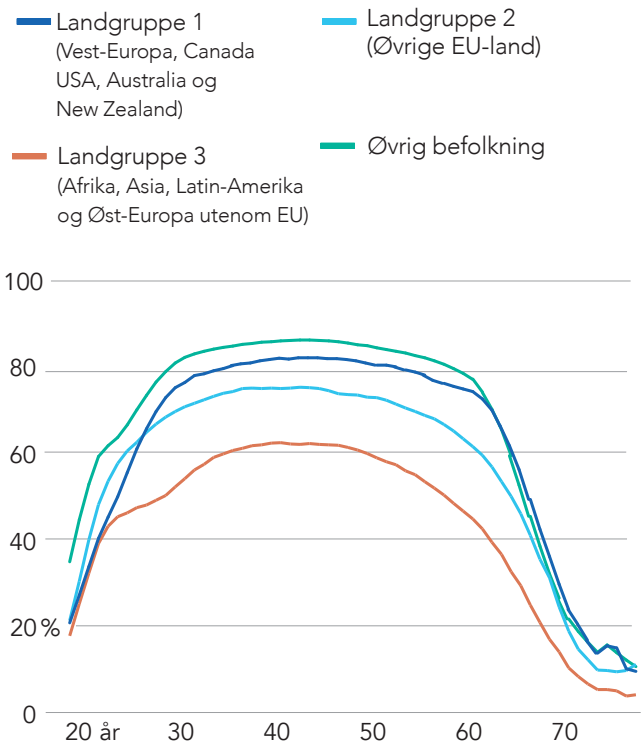

Kilde: Finansdepartementet/NHO

Gjennom det tjuende århundret er forskjellen mellom menn og kvinner blitt mindre. Forskjellene er imidlertid fortsatt store.

Hvor høy innvandringen vil bli fremover, er svært usikkert. Her drar ulike krefter i hver sin retning. På den ene siden vil raskere økonomisk vekst i de fattigere landene enn i de rike redusere inntektsgapet og isolert sett gjøre det litt mindre gunstig å flytte. Samtidig synes det rimelig å legge til grunn at den økende oppslutningen om innvandringskritiske partier og bevegelser vil føre til at de rike landene vil føre en strengere grensekontroll som vil bidra til å holde innvandringen nede. På den annen side vil forskjellene fortsatt være store mellom land, kunnskapen om mulige gevinster ved å flytte bli stadig bedre, og jo flere som allerede har flyttet, jo flere vil kunne komme etter, blant annet som følge av familiegjenforening. Men dypest sett vil migrasjonstrykket avhenge av om man lykkes i å utvikle stabile, gode samfunn med høy levestandard eller ei. Mer spesifikt kan Afrikas fortsatt unge og raskt voksende befolkning innebære et betydelig vekstpotensial hvis de afrikanske landene lykkes i å bygge gode samfunn, men et stort migrasjonspress hvis ikke.

På denne bakgrunn er det begrenset hvor mange migranter et høyinntektsland som Norge kan ta inn uten at det får betydning for bærekraften i velferdsordningene. Men hvordan innvandring slår ut på statsfinansene, er også fundamentalt avhengig av hvordan innvandrere tas imot. Jo raskere folk tilegner seg kompetanse og ferdigheter, og kommer i jobb, jo bedre. Her spiller bedriftene en avgjørende rolle. Bedriftene har en høy andel av jobbene som krever mindre formell kompetanse, særlig innen tjenesteyting. Mange innvandrere kan dessuten ha språklig og kulturell kompetanse som kan bidra til internasjonaliseringen av norsk næringsliv.

Kvinnene er halvparten av potensiell arbeidsformue

Mange av tendensene som omtales i denne rapporten, kan i beste fall beskrives som trøblete. Men på noen områder går utviklingen i riktig retning. Ett av disse er likestillingen: Gjennom det tjuende århundret er forskjellen mellom menn og kvinner – i utdanningsvalg, yrkesdeltakelse, lønn og posisjoner – blitt mindre. Forskjellene er imidlertid fortsatt store. I industrilandene har kvinner i gjennomsnitt 12 prosentpoeng lavere yrkesdeltakelse enn menn, de jobber 6 færre timer i uken og tjener 14 prosent mindre enn menn i fulltidsstillinger. I industrilandene er bare 1 av 3 ledere kvinner, og bare 1 av 20 administrerende direktører er kvinner. Lønnsgapet avspeiler ulike yrkesvalg, som igjen avspeiler systematiske forskjeller i studievalg mellom kjønnene. Forskjellene er noe mindre i Norge og andre nordiske land, men vesentlig større i vekstøkonomiene.

Det er intet som tyder på at ikke ferdighetene er likt fordelt mellom kjønnene. Målt på tvers i PISA-testen (lesning, matematikk og naturfag) gjør jenter det bedre enn gutter. Men kvinner står kun bak 1 av 3 avlagte grader innen såkalte STEM-fag (Science, Technology, Engineering and Mathematics).

Mange av utfordringene verden står overfor når det gjelder fordeling og utvikling, er også likestillingsutfordringer. Om kvinner og menn hadde vært helt likestilte, ville også inntektsforskjellene vært mindre. Spesielt i fattige land får jenter systematisk dårligere jobb- og utdanningsmuligheter enn sine søsken av motsatt kjønn.

Et mer likestilt arbeidsliv vil øke verdien av arbeidsformuen og økonomiens produksjonspotensial. Regjeringen har anslått at hvis alle yrkesaktive kvinner jobber fulltid, så vil det alene tette vel halvparten av statsbudsjettets fremtidige finansieringsgap. I mindre utviklede land er potensialet større: Hvis indiske kvinner hadde hatt like høy yrkesdeltaking som indiske menn, ville arbeidstilbudet økt med nesten ¼ milliard personer, som tilsvarer en økning på 50 prosent. Forutsatt samme produktivitet i nye som i eksisterende jobber ville BNP økt like mye.

Et mer likestilt arbeidsliv vil øke produksjonspotensialet i økonomien, og lette finansieringen av fremtidens velferd.

Digitalisering

Vi befinner oss nå i det som ofte kalles den fjerde industrielle revolusjonen, der utviklingen av nye digitale teknologier legger grunnlaget for overvåking, styring og analyse av produksjonsprosesser innenfor de fleste næringer. Endringene vi står overfor kan grovt sagt beskrives som en trippel disrupsjon, hver av disse med potensial til i vesentlig grad å forandre hvordan vi produserer og forbruker.

Den første er *den datadrevne innovasjonsøkonomien*. Datateknologien blir stadig bedre til å generere, prosessere, lagre og distribuere data, og med utviklingen av kunstig intelligens også til å tolke komplekse datasett. Intelligente sensorer kan fange opp informasjon om eksempelvis helse, bevegelse eller fysiske volumer. Programmer kan systematisere denne informasjonen og kombinere den med annen informasjon, lagre den, og via åpne eller lukkede nettverk formidle den til andre brukere eller systemer. Dette vil øke kunnskapen vår om sammenhenger - også i sanntid. Data som blir generert på denne måten, gir grunnlag både for bedre og mer målrettede offentlige tjenester, og åpner nye markeder for bedrifters produkter. Jo mer man vet om kundens adferd og preferanser, jo lettere er det å treffe med produkter.

Den andre er *plattformøkonomien*. Digitale plattformer, som søkemotorer, sosiale medier, e-handels- og betalingsplattformer dekker en økende andel av økonomiske transaksjoner og aktiviteter i ulike næringer. Forretningsmodellen for disse er mellommannsfunksjonen, gjerne basert på innsamling og systematisering av store datamengder, og å utfordre eksisterende næringer og bedrifter gjennom mer effektive transaksjoner og/eller lavere transaksjonskostnader. Det er klare nettverkseffekter, i den forstand at verdien av tjenesten øker med antallet brukere. Dette innebærer at mange av plattformene tenderer mot å være naturlige monopoler.

Den tredje er *den distribuerte økonomien* eller *nettverksøkonomien*. Utviklingen av nettverk med stor kapasitet og utbredelse på tvers av land og bransjer åpner for nye måter å samhandle og dele informasjon på, og slik også for nye måter å organisere produksjon og produktutvikling på. Kommunikasjonsnettverkenes kapasitet og kvalitet understøtter all bruk av IKT og er avgjørende for vår felles evne (individer, bedrifter, offentlig sektor) til å høste gevinstene av alle de nye digitale løsningene som kan kobles til kommunikasjonsnettverkene.

Digitaliseringen stiller samfunnet overfor en trippel disrupsjon.

Ny teknologi vil normalt innebære at man kan få mer ut av de samme ressursene. Dette er udelt positivt. Men forutsetningen for å ta ut disse gevinstene er normalt at produksjonen organiseres på andre måter enn før. Da maskinene gjorde sitt inntog i landbruket gikk arbeidskraftbehovet ned. De overflødige måtte finne annet arbeid. Slike omstillinger er krevende for dem som rammes, og derfor blir også ny arbeidsbesparende teknologi møtt med skepsis. Slik var det under den første industrielle revolusjonen, og slik er det nå.

Timeverksproduktivitet

Årlig volumendring i prosent, glattet

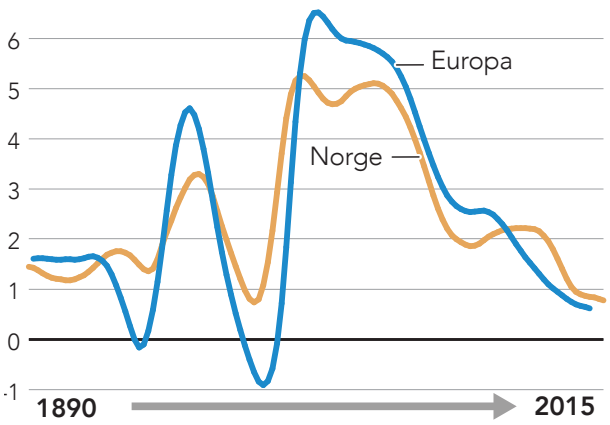

Kilde: Finansdepartementet/NHO

Digitaliseringen er annerledes enn tidligere industrielle revolusjoner: raskere, vekt- og grenseløs.

Historisk har denne skepsisen vært feilslått. Maskinene har erstattet noen jobber, men økt verdiskapingen og inntektene og slik gitt opphav til nye jobber, med høyere produktivitet og inntekt. Mennesket har holdt tritt med maskinene ved å øke sitt utdanningsnivå og bedre sin kompetanse. Arbeidsbesparende teknologi har i en viss forstand også representert gratis velferd. Hvis maskinene kan erstatte skittent, farlig eller kjedelig arbeid, kan arbeidskraften brukes andre steder i økonomien, der den kaster mer av seg. Aldrende befolkninger innebærer en synkende andel arbeidsføre. Teknologi kan kompensere for dette, ved at man får mer ut av arbeidskraftressursene. For en liten, åpen økonomi som den norske har man dessuten ikke så mange valg: Den teknologien vi ikke tar i bruk, vil våre konkurrenter plukke opp. Som høykostland er i tillegg avkastningen av å ta i bruk teknologi høyere hos oss enn andre, siden den erstatter dyrere arbeidskraft hos oss enn hos konkurrentene.

Sysselsetting etter kompetansenivå

Andeler. Endring fra 1995 til 2015 i prosentpoeng

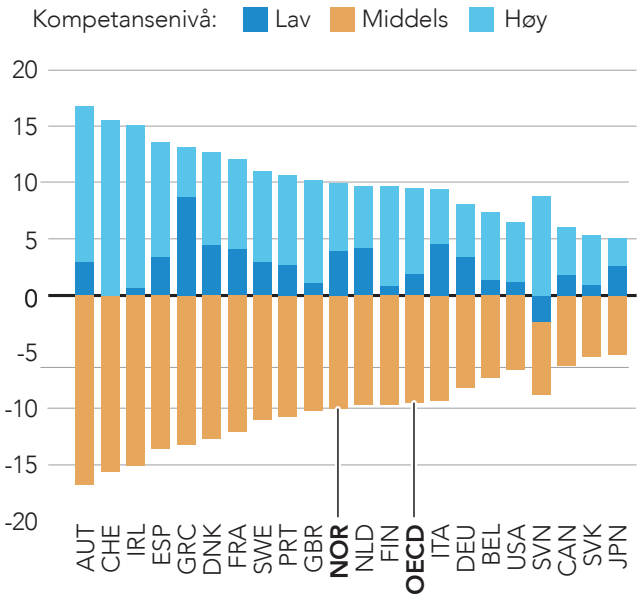

Kilde: OECD/NHO

Samtidig skiller digitaliseringen seg fra tidligere industrielle revolusjoner på noen avgjørende punkter. For det første går utviklingen mye raskere enn før. Fordi det tar tid å tilegne seg ny kompetanse og finne seg annet arbeid kan det gi opphav til høyere omstillingsledighet og lavere etterspørsel. For det andre er denne revolusjonen «vektløs». Det betyr at overskuddene som den genererer ikke nødvendigvis gir like store investeringer i ny kapasitet. Det behøves ikke så mye stål og betong for å utvikle en ny app, ofte ikke så mye arbeidskraft heller. Også dette kan gi lavere samlet etterspørsel og aktivitet. For det tredje er digitaliseringen i sin natur også grenseløs. Mens tidligere tiders overskudd kunne skattlegges, og inntektene brukes til å finansiere omstillinger, kompetansebygging eller støtte til arbeidsløse, er overskuddene nå i større grad utenfor nasjonale myndigheters rekkevidde. Dette siste poenget forsterkes av at naturlige monopoler fører til at «vinneren tar alt». Store deler av overskuddene havner hos noen få globale giganter, som kan føre til overprising (monopolprofitt), underinvestering og bygging av store kontantbeholdninger - og dårligere spredning av teknologi.

Automatiseringsrisiko

Andel av alle jobber. Prosent

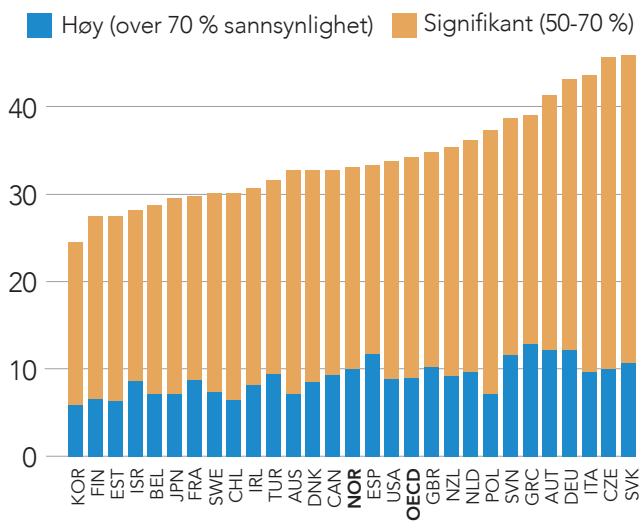

Kilde: OECD/NHO

Dagens lave produktivitetsvekst skyldes strukturelle forhold.

Når mer av produksjonen i samfunnet blir vektløs og styres via nettverk, øker også sårbarheten for ødeleggende angrep i *cyberspace* på enten produksjon eller infrastruktur.

Til tross for at vi er inne i en tid der teknologien gjør kvantesprang, har produktivitetsveksten i de fleste industriland paradoksalt nok sunket til historisk lave nivåer. Noe skyldes finanskrisen. Gjeldsoppbygging og høye investeringer i forkant av krisen har gitt unormalt lave investeringer i etterkant. Det holder tilbake veksten i realkapitalen og produktiviteten. Men det er også strukturelle faktorer bak den lave produktivitetsveksten. For det første har dagens digitale revolusjon så langt hatt mindre gjennomgripende virkning på samfunnet enn tidligere revolusjoner. Bensinmotoren, samlebåndet, innlagt elektrisitet, vann og avløp endret ikke bare hvordan produksjonen ble organisert, men også samfunnet. Disse oppfinnelsene la grunnlaget for kvinnenes inntog i yrkeslivet, utdanningsrevolusjonen og urbaniseringen – alt sammen engangsskift som ikke kan gjentas. For det andre kan lav produktivitetsvekst skyldes måleproblemer – at statistikken ikke evner å fange opp den økte verdiskapingen som følger av digitaliseringen, for eksempel knyttet til verdien av søke- eller strømmetjenester.

For det tredje tyder data på at det nå er usedvanlig store gap i produktivitetsveksten mellom bedrifter «i front» og de andre. Dette kan både skyldes monopoliseringstendenser som begrenser spredningen av teknologi, men også at arbeidskraft som automatiseres vekk i de mest produktive bedriftene går til tjenestesektoren, der produktivitetsveksten er lavere.

Ulike studier tyder på økende markedskonsentrasjon. Data fra USA viser at de største bedriftenes andel av omsetningen har økt siden slutten av 1990-tallet (Brookings 2016). Til tross for lavere risikofrie renter har kapitalavkastningen økt, som kan tyde på utøvelse av markedsmakt. Både marginer og kapitalens andel av verdiskapingen har økt. Større konsentrasjon vises også i svakere bedriftsdynamikk, med færre nyetableringer og nedleggelser. Unge bedrifters andel av totalt antall bedrifter har falt. Tregere omstillingstempo kan holde produktivitetsveksten tilbake.

USA: Bedriftsdynamikk

Etableringer/nedleggelser i prosent av alle bedrifter

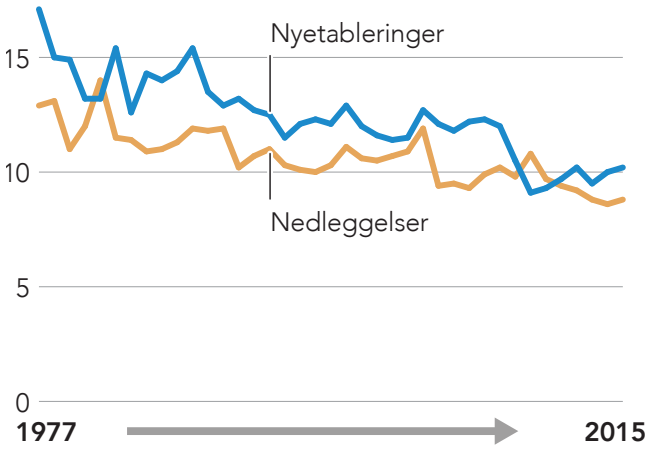

Kilde: US Census Business Dynamics/NHO

Med finanskrisen på avstand er det rimelig å legge til grunn noe høyere investerings- og produktivitetsvekst fremover. Videre spredning av teknologi kan få samme virkning. Kunstig intelligens og maskinlæring vil øke produktiviteten der det tas i bruk. Men det er mer usikkert om det på samme måte som ved tidligere store teknologiske gjennombrudd vil kunne bidra til mer gjennomgripende samfunnsendringer. Vi legger i denne rapporten uansett til grunn det som synes å være den rådende oppfatningen i fagmiljøene, at produktivitetsveksten vil forbli relativt lav i årene som kommer. OECD anslår en årlig vekst i BNP per innbygger i indus-

trilandene på 1,7 prosent frem til 2060. Med en anslått befolkningsvekst på 0,2 prosent tilsier dette en potensiell BNP-vekst i industrilandene på beskjedne 1,9 prosent.

Utsiktene for vekstøkonomiene er bedre. Disse har fortsatt store verdiskapingsgap til landene «i fronten», som de dermed har potensial til å tette ved å fortsette å åpne seg mot omverdenen, deregulere og ta i bruk kjent teknologi. Derfor legger OECD til grunn en mer enn nesten dobbelt så høy vekst i BNP per innbygger i disse landene, 3,1 prosent årlig. Med en befolkningsvekst på anslagsvis 0,8 prosent årlig innebærer dette en potensiell BNP-vekst på 3,9 prosent.

Disse utviklingstrekkene tilsier at Norge må se med nye øyne på hvordan vi bygger og vedlikeholder kompetanse, tar i bruk ny teknologi, etablerer og utvikler bedrifter, og og hvordan skattesystemet kan tilpasses digitaliseringen.

Større inkluderingsutfordringer enn før

Hovedtendensen i industrilandene er at andelen sysselsatte øker, primært fordi andelen eldre og kvinner i jobb øker. For de yngste, og særlig unge menn, har andelen sysselsatte avtatt. For de unge sees samme tendens også i Norge. Mens noe av nedgangen skyldes høyere studietilbøyelighet, som kan ha positive virkninger på arbeidstilbud og produktivitet på lengre sikt, er det også tegn til mer frafall fra arbeidslivet, som blant annet gjenspeiles i økte uførerater for unge.

Menn utenfor arbeidsstyrken

Prosent av mannlig befolkning 25-54 år

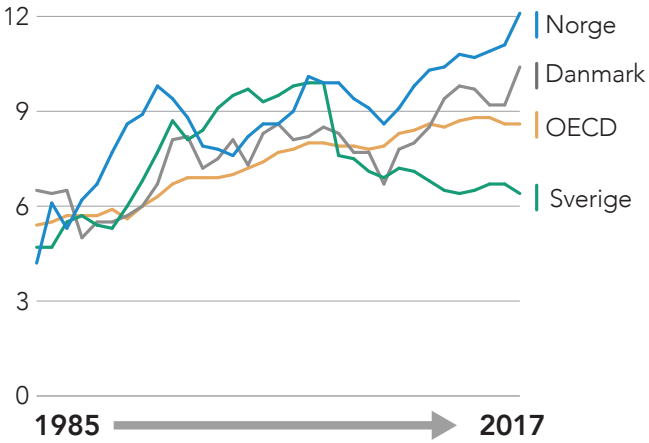

Kilde: OECD/NHO

Uføretrygding fungerer for mange som en énveisbillett ut av arbeidsmarkedet: Andelen uføre stiger for hver aldersklasse, de som allerede er uføre, får følge av nye. I aldersgruppen 40-44 år er nærmere 7 prosent uføre, nesten 40 prosent flere enn i 2012. I alderen 16-29 år får nå 6 prosent helsemessig betingede ytelser. Dette er høyest av alle industriland og tre ganger OECD-gjennomsnittet (OECD 2018a, s. 72).

Mottakere av uføretrygd

Prosent av befolkningen, etter alder (pr. mars hvert år)

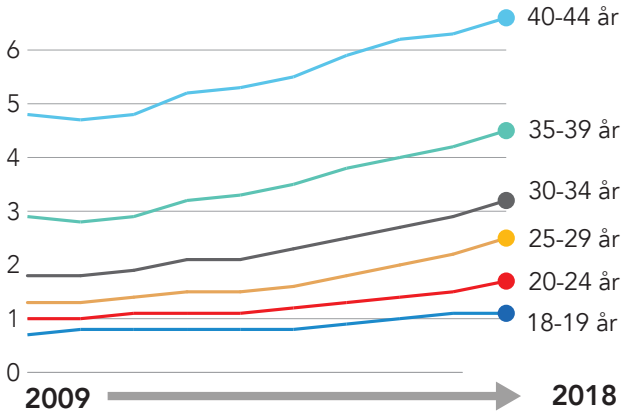

Kilde: NAV/NHO

Det er krevende å finne holdepunkter for at disse tendensene skyldes at befolkningen utsettes for flere skader hjemme, på jobb eller i trafikken enn før – snarere tvert imot. Arbeidslivet er heller ikke blitt mer fysisk krevende. Derfor er det rimeligere å anta at utviklingen avspeiler at flere enn før strever med å finne innpass i arbeidsmarkedet, som en konsekvens av manglende samsvar mellom egne kvalifikasjoner og hva arbeidsmarkedet etterspør. Mange av jobbene med enklere kvalifikasjonskrav er automatisert eller globalisert bort, eller besatt av billig utenlandsk arbeidskraft. Med relativt høy kompensasjonsgrad for lavtlønte, vil inntektsbortfallet av å gå fra jobb til trygd også være håndterbart for mange.

Uføretrygding er en enveisbillett ut av arbeidsmarkedet.

Mens finansieringen av velferdsordningene tilsier at flere bør inkluderes i arbeidslivet, er det mekanismer som peker mot at antallet utenfor kan fortsette å øke fremover. Automatiseringen kan innebære redusert etterspørsel etter jobber med midlere kvalifikasjonskrav. Dersom det tar tid å bygge ny kompetanse, eller det ikke er utviklet gode systemer for kompetansebygging og yrkesmessig mobilitet,

Norge er ett av de likeste landene i verden, men forskjellene har økt også her.

kan de som mister jobben heller foretrekke trygd dersom alternativet er en dårligere betalt jobb de er overkvalifisert for. Tilsvarende gjelder dersom globaliseringen – og kanskje særlig den vektløse delen av den – gir økt konkurranse for nye grupper av arbeidstakere. Arbeidsinnvandrerne kan på sin side både utfordre eksisterende jobber på kort sikt, men også selv bli utfordret på lengre sikt, særlig om innvandret arbeidskraft kommer inn i arbeidsforhold som er av kortere varighet og preget av mindre opplæring og kompetansebygging. Da blir også terskelen over i trygdesystemet lavere ved neste korsvei.

Med vår koordinerte lønnsdannelse har Norge særlige utfordringer. Hos oss vil produktivitetskravet i alle jobber i stor grad følge den reallønnsveksten som er forhandlet frem for brede grupper, enten produktivitetsveksten for den enkelte holder tritt eller ei. Den enkelte bedrift må ta det generelle lønnsnivået for gitt, og vil som hovedregel ikke ansette noen som ikke forsvarer lønnen sin. Plussiden med dette systemet er at arbeidskraften utnyttes effektivt, minussiden er at for dem som ikke får innpass, kan alternativet være et trygdefinansiert liv uten deltakelse i arbeidslivet.

Disse utviklingstrekkene er svært bekymringsfulle. Med en raskt aldrende befolkning trenger Norge flere hoder og hender i jobb, ikke færre. Med godt utbygde velferdsordninger vil økende utenforskap svekke bærekraften i statsfinansene ytterligere. I tillegg bidrar det til svakere inkludering og større økonomiske ulikheter.

Økte ulikheter, sviktende tillit…

De siste tre–fire tiårene har forskjellene mellom rike og fattige land blitt mindre, siden de fattigere landene har hatt høyere økonomisk vekst enn de rike. Dette avspeiler globaliseringen – at flere land har åpnet seg mot omverdenen, fått tilgang til kapital og kompetanse, og slik økt verdien av sine ressurser. Samtidig har imidlertid de økonomiske ulikhetene økt internt i de fleste av industrilandene. Også i Norge har ulikhetene økt, men fortsatt er vi ett av landene med minst inntektsforskjeller i verden. Høytlønte har gjennom-gående hatt høyere inntektsvekst enn lavtlønte.

Driverne bak de økte ulikhetene er mange. Teknologi og «automatisering» har erstattet mange jobber som krever lav eller midlere kompetanse, blant annet i industrien. Samtidig har globaliseringen økt det globale tilbudet av arbeidskraft. Jobber er flyttet ut til lavkostland og arbeidsinnvandring har økt konkurransen om lavlønnsjobbene. Organisasjonsgraden har avtatt. Rundt oss har flere enn før det som gjerne kalles ikke-standardjobber. Dette omfatter selvstendige, deltidsansatte og midlertidig ansatte. Marginalskattene er kuttet. Markeder er deregulert, slik at det er mer konkurranse enn før. Lavrentepolitikken har bidratt til å blåse opp skjevt fordelte formuesverdier.

Driverne illustrerer også at dette er område der dilemmaene står i kø. Globalisering, automatisering og deregulering har alle sammen bidratt til å gjøre kaken større. Og markedsøkonomien er den beste mekanismen vi kjenner for å fordele ressursene vi rår over på den mest effektive måten og slik oppnå høyest mulig verdiskaping. Men de samme mekanismene sikrer ikke nødvendigvis at fordelingen av verdiskapingen er den samme som før.

Spørsmålet om hvordan kaken – verdiskapingen – skal fordeles, er dypest sett et politisk spørsmål. Samtidig mener nå flere at inntektsfordelingen også kan ha økonomiske konsekvenser. OECD har anslått at om Gini-koeffisienten øker

Et mer polarisert politisk landskap kan gi mer uforutsigbare rammevilkår for bedriftene.

med ett prosentpoeng, vil BNP bli 0,8 prosent lavere etter fem år (OECD 2015). Dette betyr ikke at økonomisk vekst ikke kan gå hånd i hånd med økte forskjeller, men at veksten kunne vært enda høyere om man samtidig hadde lyktes i å holde forskjellene nede. Den viktigste årsaken til dette resultatet er at økte ulikheter kan bidra til underinvestering i humankapital dersom tilgangen til utdanning blir avgjort av inntekt og ikke ferdigheter. Men det betyr også at skjevheter i inntekt vil svekke verdiskapingen mindre i land der utdanningen er gratis, og lik for alle.

Gini-koeffisienter[1]

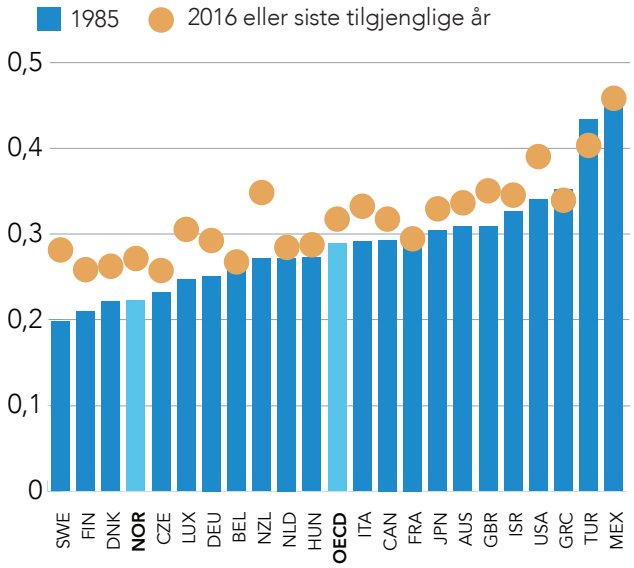

Kilde: OECD/NHO

Om forskjellene blir for store, ser det også ut til å ha betydning for tilliten i et samfunn, noe som igjen har betydning for den økonomiske utviklingen. Samfunn med høy tillit trenger færre ressurser til reguleringer og kontroll, og det er lettere å få til endringer og finne de beste løsningene i forhandlinger. Motsatt vil økende mistillit kunne bidra til et mer fragmentert politisk landskap, med økende polarisering der det blir vanskeligere å komme til enighet. I Europa har oppslutningen om populistiske fløypartier økt, og særlig på bekostning av oppslutningen om sosialdemokratiske partier.

Et mer polarisert politisk landskap kan også bety hyppigere skift i rammevilkår og mer uforutsigbarhet. Dersom politiske beslutninger ikke er basert på en langsiktig orientert konsensus, men skifter med hvilke grupperinger som til enhver tid har flertall – og disse står lenger fra hverandre enn før – blir rammeverket for bedrifter og borgere mer ustabilt og uforutsigbart. Usikkerhet om eksempelvis skatteregler og handelsbetingelser kan holde næringslivets investeringer tilbake og gi lavere økonomisk vekst.

Tendensene beskrevet over synes å forsterkes av at digitaliseringen også har endret hvordan vi får og deler informasjon og kunnskap. Digitaliseringen åpner for å segmentere informasjonsdeling på helt andre måter enn tidligere. På den ene siden kan dette være en kilde til økt demokratisering, siden det kreves lite ressurser å nå mange. Motsatt kan informasjonen i selvvalgte nettverk i sosiale medier («ekkokamre») bli mer selektiv og ensidig, attpåtil usann.

I USA har folks tillit til myndighetene og hverandre avtatt de siste tiårene. Anslagsvis halvparten av nedgangen i tilliten knyttes til økte ulikheter. Undersøkelser tyder på at dette også kan påvirke folks syn på selve samfunnsmodellen. I *World Value Survey*, som gjennomføres løpende av ulike institutter i en rekke land, blir folk blant annet spurt om

[1] Gini-koeffisienten er et vanlig brukt mål på ulikhet. Hvis alle personer i en befolkning tjener det samme, vil den få verdien 0. Hvis én person har all inntekt, får den verdien 1. (Av og til uttrykkes koeffisienten som tall mellom 0 og 100.) I Norden er Gini-koeffisienten rundt 0,3.

hvor viktig det er å bo i et demokrati. I Russland er det bare om lag én av fire som synes dette er svært viktig, i Kina én av tre. Andelen er høyere i vestlige land. Men her er det store forskjeller mellom aldersgruppene. For briter og amerikanere født før 1960-tallet er andelen rundt tre av fem, for de som er født på 1980-tallet er andelen på kinesisk nivå. Svakere vekst, vanskeligere arbeidsmarked og dårligere velferdsordninger kan bidra til at folk mener at myndighetene ikke oppfyller sin del av velferdskontrakten. Uten tilstrekkelig historisk forankring kan flere da mene at det er selve samfunnsmodellen som svikter.

Essensielt å bo i et demokrati?

Prosentandel som svarer ja, etter fødselstiår

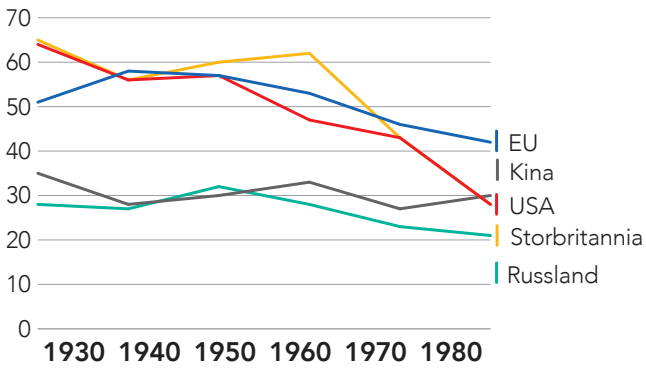

Kilde: World Value Survey/NHO

Syn på handel*

Prosentandel som svarer bekreftende på at...

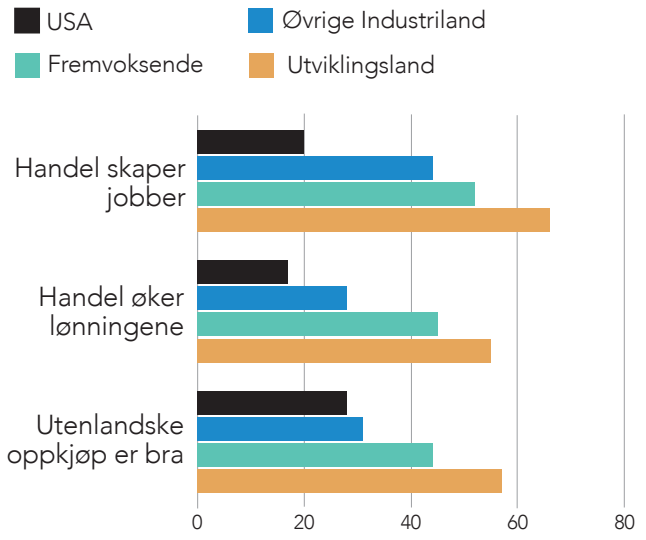

* Stratifisert utvalg på ~ 1000 personer i 44 land, april 2014

Kilde: PEW Research Center/NHO

Når store grupper ikke har tatt del i gevinstene skapt av teknologien og globaliseringen, og stått stille inntektsmessig i flere tiår, overrasker det heller ikke at de er skeptiske til globaliseringen. Bare én av fem amerikanere sier seg enig i at handel skaper jobber og øker lønningene. Andelen er høyere i andre industriland, men likevel svarer under halvparten bekreftende.

Med et slikt syn på handel er veien kort til å slutte opp om en president som lover å stanse globaliseringen og «eksport av amerikanske jobber». Donald Trump stilte høsten 2016 til valg på et program som blant annet lovet mer proteksjonisme, og har fulgt opp i praksis. Men dette var ingen isolert hendelse. Britenes ja til brexit og mindre økonomisk samkvem med omverdenen var tuftet på mange av de samme driverne.

Globaliseringen går tregere enn før.

...og «de-globalisering»?

Mens verdenshandelen i nesten hele etterkrigstiden har vokst om lag dobbelt så raskt som den globale verdiskapingen, har de to vokst omtrent like raskt i årene etter finanskrisen: Globaliseringen går tregere enn før.

Også her har finanskrisen noe av skylden. Siden investeringer har særlig høyt importinnhold, har den svake investeringsutviklingen også dratt importen ned. Med økt aktivitet, høyere kapasitetsutnytting og økte investeringer vil imidlertid denne virkningen trolig være forbigående.

Siden finanskrisen synes byggingen av globale verdikjeder å ha gått i stå. Dette kan delvis reflektere at gevinstene ved å flytte ut produksjon har avtatt. I det landet som har vært den viktigste drivkraften bak globaliseringen de siste tiårene, Kina, er reallønnen om lag tidoblet siden midten av 1990-tallet. Arbeidskraftreservene er tappet kraftig ned. I 1980 bodde fire av fem på landsbygda, nå er andelen det halve. Og siden det primært er de yngste som har flyttet, er trolig det gjenværende potensialet mindre enn tallene isolert sett tyder på. Viktigere er det at Kina står foran kraftig demografisk motvind: Mens befolkningen i arbeidsfør alder har økt med 11,5 millioner årlig siden 1990, vil den

Handelspolitikken synes å bli mer proteksjonistisk.

frem mot midten av århundret minke med vel 5 millioner årlig. Nærmere én av to har nå høyere utdanning, mot én av tjue i 1995. Disse skal ikke fylle fabrikkgulvene. Og selv om det finnes mange andre folkerike land, både i Afrika og Asia, med lavere lønnsnivå, er de fleste relativt små, og uten de stabile rammevilkårene som gjorde Kinas eventyrlige ekspansjon mulig. Selv om flere land vil åpne seg opp, vil virkningen på global handel bli mindre enn ved Kinas inntreden.

Også fallende kostnader ved automatisering kan dra i retning av mindre handel. Hvis teknologi er hyllevare og koster det samme overalt, er gevinsten av automatisering størst der arbeidskraften er dyr. Jo mer som kan 3D-printes lokalt, jo mindre behov for import. Slik sett kan teknologien være en større trussel for arbeidsintensiv produksjon i lavkostland enn for kompetansetunge jobber i høykostland.

Da handelsliberaliseringen tok til i industrilandene etter annen verdenskrig, og noen tiår senere i vekstøkonomiene, var tollsatsene høye. Lavere tollsatser har redusert kostnadene ved å handle, og stimulert handelen. Nå er tollsatsene vesentlig lavere, og det er mindre sand å fjerne i maskineriet. Isolert sett tilsier dette lavere handelsvekst fremover.

Tolltariffer: Gjennomsnitt

Prosent. 2.-3. kvartil er skyggelagt

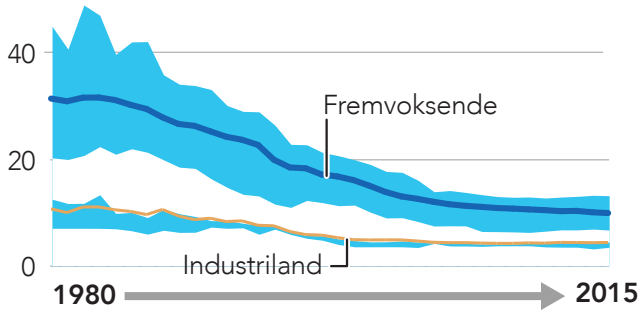

Kilde: IMF/NHO

Et økende innslag av tjenester kan også tilsi lavere vekst i handelen relativt til BNP. Selv om tjenester også handles, må de i større grad forbrukes direkte, slik at innslaget av vare-/tjenesteinnsats vil være mindre. Kina er for så vidt selv en del av denne utviklingen. Landet vrir seg mot en mer forbruks- og tjenestetung modell, som betyr mindre import.

Men det er en annen mulig årsak til lavere handelsvekst som uroer mest. Siden årtusenskiftet, og særlig siden finanskrisen, synes handelspolitikken å ha beveget seg i en mer proteksjonistisk retning. Globalt har det blitt vedtatt flere innstrammende enn liberaliserende handelstiltak. WTOs siste handelsrunde, Doha-runden, ble initiert i 2001 og er ennå ikke avsluttet. Siden finanskrisen har EU bare tatt opp ett nytt medlemsland. Og de to siste årene har først og fremst vært preget av britenes varslede uttreden. USAs president har gjort alvor av noen av sine løfter. USA har blant annet trukket seg fra frihandelsavtalen mellom tolv stillehavsland (TPP), innledet reforhandling av NAFTA og innført toll på stål og aluminium.

Handelstiltak

1000 produkter

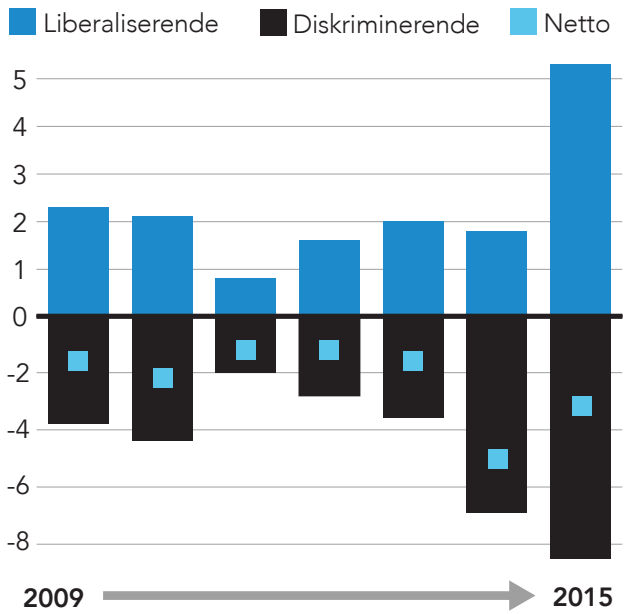

Kilde: IMF/NHO

Dette bildet må likevel nyanseres. Verdens nest største økonomi, Kina, har tatt et tydelig standpunkt for fortsatt liberalisering av verdenshandelen, og har med sitt *One Belt, One Road*-initiativ påbegynt store investeringer i infrastruktur i andre asiatiske land for å bygge «den nye silkeveien» mot vest, over sjø og land. Og da USA trakk seg fra TPP valgte de andre landene likevel å gå videre.

I vårt hovedscenario legger vi til grunn at det ikke skjer noen nye, store gjennombrudd på den handelspolitiske arenaen. WTO er i limbo, og håndhever eksisterende regler, men det skjer ingen nye vesentlige gjennombrudd hva angår handel med tjenester og landbruksvarer. EU tar ytterligere noen skritt i retning realisering av de fire friheter, men går ikke lenger i retning av et «føderalt Europa», med mer samordning av skatte- og avgiftspolitikken, større fellesbudsjett og felles ansvar for låneopptak. Eurosonen utvides med noen flere tidligere østeuropeiske EU-land. EU utvides med de fem siste ikke-medlemmene på Balkan. Ingen nye, store regionale frihandelsavtaler etableres. NAFTA overlever, men utvides ikke. TPP utvides i dybden. På det afrikanske kontinentet tas det flere regionale initiativ. I fravær av overnasjonale initiativ skjer mer av den handelspolitiske utviklingen mellom enkeltland, med etablering av mange nye bilaterale handelsavtaler.

Handelen fortsetter likevel å vokse noe raskere enn BNP, først og fremst fordi fremvoksende økonomier vokser, og tar stadig større del i den globale handelen. Dette bidrar isolert sett til at det globale «effektive» arbeidstilbudet fortsetter å øke.

Bidraget til handelsveksten fra bygging av globale verdikjeder blir lite. Dels reflekterer dette fravær av nye, omfattende handelsavtaler, dels gradvis mindre lønnsforskjeller mellom rike og fattige land, og dels at det er ingen andre land som kan aksle den rollen Kina har hatt som «hele verdens fabrikk». Manglende gjennombrudd på kapital- og tjenesteområdet bidrar også til å holde veksten i grensekryssende investeringer og dermed også teknologispredning tilbake.

Uansett er tendenser til økende proteksjonisme og mulig reversering av globaliseringen dypt bekymringsfullt for Norges åpne økonomi.

Nytt og mer krevende geopolitisk landskap

Økonomi og politikk går hånd i hånd. Det er de økonomiske gevinstene som motiverer handel mellom land, men det er autonome staters beslutninger som avgjør om handel faktisk kan finne sted. Det var først da kinesiske myndigheter åpnet seg mot verden at landets økonomiske potensial ble forløst.

Krig, konflikter og svekket tillit mellom land har økonomiske virkninger. Land som er i krig eller konflikt, handler mindre med hverandre, som følge av rent politiske vedtak, stengte eller ødelagte transportruter eller fordi fare for skader på folk eller utstyr øker prisene. Krig vrir et lands produksjon mot «unyttig» våpenproduksjon og ødelegger verdifull infrastruktur og annen realkapital.

Krig, konflikter og svekket tillit mellom land har økonomiske virkninger.

Handelsavtaler fordrer et tilstrekkelig tillitsfullt klima land i mellom. Norsk næringsliv ble rammet da Kina satte Norge i fryseboksen etter fredsprisutdelingen i 2010, og rammet igjen da Russland svarte på vestlige sanksjoner i 2014 med å stanse matimporten fra blant annet Norge.

Virkningene går også motsatt vei. Tettere handelssamkvem bidrar til å bringe land nærmere hverandre, både økonomisk og kulturelt. En konflikt vil da sette mye mer på spill enn om land «bare» er naboland, men ellers har lite med hverandre å gjøre. Hovedmålet med kull- og stålunionen, forløperen til EUs indre marked, var å hindre at Frankrike og Tyskland enda en gang gikk til krig mot hverandre. Vest-Europa har nå levd i fred i 73 år.

Økonomisk vekst muliggjør bygging av institusjoner som sikrer skatteinngang, kontroll med ytre grenser og indre stabilitet. Økt utdanningsnivå og flere og bedre betalte jobber bremser rekrutteringen til opprørsgrupper. PRIO viser til at en dobling av et lands verdiskaping i gjennomsnitt reduserer sannsynligheten for en borgerkrig med 30 prosent. I fjor var det kun én mellomstatlig konflikt i verden. Resten var borgerkriger.

Det skjer nå flere større seismiske skift i det geopolitiske landskapet.

Siden fredsvåren 1945 har den vestlige verden levd under en *Pax Americana*, med supermakten USA som garantist – forankret i NATO-traktaten, men understøttet av utstrakt og stadig tettere økonomisk samkvem. I tillegg har USA hatt betydelig «myk» makt ved at andre land har sluttet seg til deres ideer, samfunnsmodell og kultur. Dollaren som hele verdens reservevaluta har vært ett av mange synlige bevis på dette hegemoniet.

Kriger og konfliktdrepte

Antall konflikter og antall drepte (høyre akse)

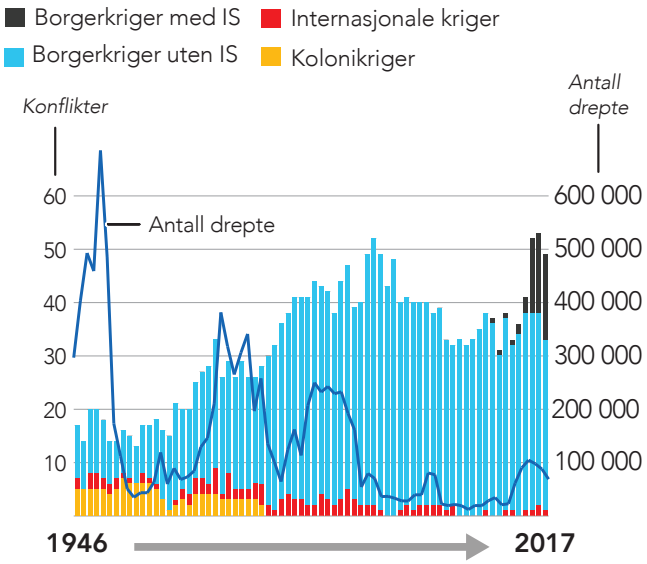

Kilde: PRIO/NHO

Berlinmurens fall i november 1989 og østblokkens påfølgende sammenbrudd markerte slutten på 44 år med kald krig og betød - mente mange da - at vestens idealer hadde vunnet. I kjølvannet kom EUs utvidelse østover, Kinas inntog i verdensøkonomien, fulgt av stadig flere land med vekst og velstand som mål, og åpning og deregulering som verktøy. Årene fra 1990 til 2010 var dessuten noen av de fredeligste i nyere tid, med svært få konfliktdrepte. Utviklingen det siste tiåret kan tyde på at det er i ferd med å skje større seismiske skift i det geopolitiske landskapet, gjennom maktforskyvninger, nye aktører, nye idealer og nye virkemidler.

Det viktigste skiftet er forskyvningen fra USA til Kina. Som historien har demonstrert utallige ganger før, blir økonomisk makt omsatt i politisk makt. En større økonomi har mer ressurser å bruke på forsvar, vil i større grad kunne diktere vilkårene overfor handelspartnere, og vil – med rette – kreve sin plass og stemme ved bordet i internasjonale fora. I forhold til sin økonomiske tyngde er Kina fortsatt underrepresentert her.

Samtidig som Kina er på offensiven, ser USA – i hvert fall under dagens president – ut til å gradvis velge en mer nasjonalistisk linje, med mindre uttalt støtte til de overnasjonale institusjonene landet var med på å etablere. Mer makt til Kina vil bety mindre makt til USA, men de to landene vil trolig leve side om side som stormakter i mange tiår til. Hvordan de to takler dette, vil ha avgjørende betydning for om disse tiårene blir fredelige eller konfliktfylte.

Militærutgifter

Prosent av BNP

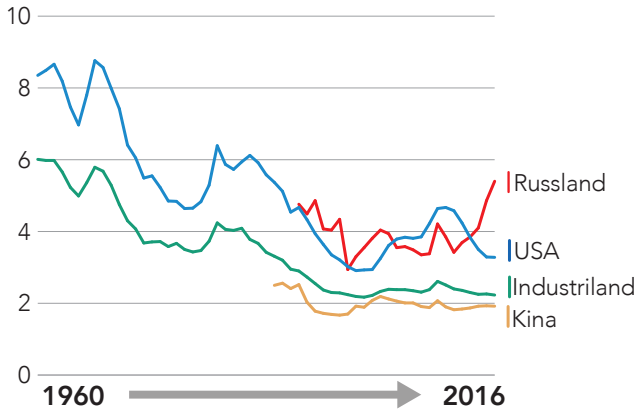

Kilde: Verdensbanken/Thomson Datastream/NHO

Det tredje skiftet er at Russland er tilbake som en global aktør, etter flere tiår i et slags limbo etter Sovjetunionens oppløsning. Russland er ikke, og vil ikke kunne bli, en økonomisk stormakt, men er fortsatt en betydelig militærmakt. Mer enn bare ren kraft, teller også viljen til å bruke den, slik landet viste da det annekterte Krim. Et mer aggressivt Russland har bidratt til at NATO nå øker sine militærutgifter. Tillitssvikt og flere våpen øker konfliktfaren.

Det fjerde skiftet er beskrevet over. Økende ulikheter har bidratt til mer polariserte samfunn, med svekket oppslutning om overnasjonale løsninger.

Det femte er at religion har tatt en sterkere plass som årsak eller fanebærer i konflikter. Balkankrigen var religiøst betinget, likeså flere kriger og konflikter på det indiske subkontinentet, og historien har utallige eksempler på religion som hovedskillelinje i kriger, men det kan likevel hevdes at dagens konflikt mellom islamske og vestlige verdier går dypere, og favner videre, enn mange av de tidligere konfliktene. I fjor var IS involvert i hver tredje konflikt i verden. En slik konflikt er ikke en territoriell konflikt som den ene parten kan vinne ved å være militært overlegen. Den kan kun vinnes hvis fredelig sameksistens er mulig.

Dette leder til det sjette skiftet: Nye våpen. Terror og sabotasjeaksjoner har alltid vært de maktesløses virkemidler. Britene levde med IRA-bomber i årtier. Men terroren har bredd om seg, flyttet seg fra organiserte grupper til ensomme ulver, og rammer også land som ikke er direkte part i konflikter. Terror innebærer ødeleggelser og usikkerhet, men ser ikke ut til å ha hatt stor økonomisk betydning. Men det kan endre seg.

Våre samfunn er blitt mer digitale, og dermed mer sårbare. Mens manuell telling av stemmesedler krever fysisk nærvær for å manipuleres, kan digitale valgløsninger hackes. Jo mer av samfunnets verdiskaping og infrastruktur som kobles til nettet, jo mer utsatt for cyberangrep blir den.

Som NUPIs Ulf Sverdrup skisserer i sitt bidrag, kan det ut av dette landskapet trekkes opp flere ulike scenarioer: Ett er at USA vender seg ut igjen, mens Europa fortsetter sin integrasjon med en klar transatlantisk orientering, mens Kina fortsetter å støtte den rådende internasjonale orden. Et annet er at USA fortsetter sin ensidige kurs, som tvinger Europa til enda tettere integrasjon, samtidig som et svekket transatlantisk samarbeid gir større spillerom for Kina. Et tredje er at den regelbaserte internasjonale orden pulveriseres ytterligere, med mer unilateralisme, der kjøttvekten alene avgjør. Dette danner grunnlaget for vårt «kollaps»-scenario, som er beskrevet senere.

Verden rundt oss er i endring, også politisk. En mindre regelbasert og mer konfliktfylt global orden kan gi mer ustabilitet som vil gagne få, og særlig ikke de små, men er likevel en reell mulighet.

Tøyelig ressurspotensial

Et lands produksjons-, inntekts- og velferdsmuligheter avgjøres av de ressursene landet rår over, enten på eget territorium eller som eiendeler utenlands. Disse ressursene kalles gjerne nasjonalformuen og deles normalt inn i fire kategorier: Naturgitte, menneskelige (humankapital), menneskeskapte (realkapital) og finansielle. Suverent viktigst av disse er humankapitalen, det vil si verdien av all vår fremtidige arbeidsinnsats. I Norge utgjør humankapitalen 75 prosent av nasjonalformuen, realkapitalen 14 prosent, finansformuen 9 prosent og verdien av den hittil ikke utvunne petroleumsformuen 3 prosent.

Seilskutene sank ikke, de ble frakjørt av dampskipene.

Et lands ressurser er ikke en gitt størrelse. Verdien av dem bestemmes av ytre faktorer, som etterspørsel, teknologi og prising. Verdien av arbeidskraften avgjøres av om den brukes på en smart måte eller ei. Å flytte arbeidskraft fra lav- til høyproduktive sektorer, eller fra lav- til høyproduktive land øker verdien av arbeidskraften. En polsk arbeider kan nesten doble lønnen sin ved å ta seg jobb i Norge, ikke fordi hans ferdigheter endrer seg over natten, men fordi han da vil jobbe i et mer effektivt arbeidsmiljø. Verdien av finansielle

ressurser – som for et lands vedkommende må være eiendeler utenlands, eksempelvis i form av et oljefond – vil endre seg i takt med svingninger i renter, aksje- og valutakurser. Realkapitalen endres gjennom nyinvesteringer og fysisk og økonomisk kapitalslit. En fullt operativ maskin kan bli verdiløs dersom etterspørselen svikter eller konkurrenten kommer opp med en bedre teknologi. Seilskutene sank ikke, de ble frakjørt av dampskipene.

Det samme gjelder for naturressursene. Fossefallet krevde teknologi og eksportmuligheter for å være noe mer enn et vakkert skue. Skogene fikk større verdi da treforedlingsindustrien ble utviklet, og først da utlendinger banket på, fikk olje- og gassressursene verdi. Ytre forhold, som OPECs monopoladferd og Kinas voldsomme vekst, økte verdien ytterligere. Ny teknologi som senket utvinningskostnadene for skiferolje og -gass senket også verdien av petroleumsformuen vår. På tilsvarende vis vil verdien av våre naturressurser også endre seg fremover.

Jordens befolkning vil øke med godt over 2 milliarder innen 2050. Verdensøkonomien vil ventelig dobles. Dette vil øke etterspørselen etter vann, mat, energi og mineraler, særlig i Afrika og Asia hvor størstedelen av veksten vil komme. I tillegg vil tjenesteforbruket – og særlig reisetrafikken – vokse sterkt. Klimaendringene, med mer ekstremvær og tørke, vil mange steder svekke grunnlaget for matproduksjon. Sammen med økt etterspørsel vil det kreve mer effektiv matproduksjon. Vann vil bli en enda viktigere ressurs.

Jordens ressurser er betydelige, men samtidig begrensede. Økende etterspørsel betyr derfor at en større del av ressursene må gjenbrukes. En vellykket sirkulærøkonomi innebærer at veksten kan opprettholdes tross knappere ressurser, og at land blir mindre utsatt for skift i tilgang eller importpriser.

Norges rikdom er uløselig knyttet til våre naturressurser. I sum har vi forvaltet dem godt. Fremtidig velstandsvekst vil bygge på at vi også lykkes med det i fremtiden. Med verdens nest lengste kystlinje og 5/6 av arealet som hav, har Norge særlige fortrinn innen havbaserte næringer. Potensialet for kystnær sjømatproduksjon er betydelig, både hva angår volum og arter. Den varierte biologien i havet kan danne grunnlag for utviklingen av nye legemidler. Havbunnen kan by på nye mineralforekomster, som Norges langt fremskredne dypvannsteknologi kan bidra til å hente ut, på egen sokkel eller i andre land.

Mineraler har gjennom hele menneskehetens historie vært avgjørende for velstand og utvikling. Mineraler finnes naturlig i jordskorpen. Det grønne skiftet forutsetter en veldig stor vekst i bruk av mange mineraler. Solceller, vindmøller, elbiler, smarttelefoner, batterier og strømledninger - alt dette krever mineraler.

Norges rikdom er uløselig knyttet til våre naturressurser.

Europa produserer i dag bare 2–3 prosent av verdens mineraler, men bruker 20 prosent. Norge har betydelige mineralressurser, som kan bidra til Europas ressurstilgang, herunder titanmineraler, ilmenitt, kalk, grafitt, olivin, jernmalm og høyren kvarts.

Befolkningsvekst og mål om lavere utslipp gjør at etterspørselen etter biologiske fornybare ressurser fra jord, skog og hav vil øke betydelig i årene fremover.

Norge har store biomasseressurser og tilgang til rent vann og ren energi. Sammen med teknologi og kompetanse, kultur for samhandling og en sterk finansiell stilling har vi et godt utgangspunkt for å innta en betydelig posisjon innen deler av den fremvoksende bioøkonomien. Utvikling av bioøkonomien i Norge vil på kort sikt handle om å bedre utnytte eksisterende ressurser, mens det på lengre sikt betyr industrialisering basert på ny kunnskap, nye teknologier og nye fornybare biologiske ressurser.

Blant ressursene våre må vi også regne med en enestående natur, som trekker stadig flere turister. Å videreutvikle tilgangen til denne har et stort potensial for verdiskaping.

Økonomisk vekst betyr fortsatt vekst i energietterspørselen.

Energi og klima

Rikelig tilgang på energi har vært nøkkelen til industriell og økonomisk utvikling helt siden den første industrielle revolusjonen på midten av 1700-tallet. Helt siden da har også fossil energi i de langt fleste land dominert som innsatsfaktor i både industriell produksjon, kraftproduksjon og transport. (Med sin store vannkraftproduksjon er Norge i denne sammenheng et viktig unntak.) Bruk av fossil energi genererer utslipp til atmosfæren, og verdens klimagassutslipp har økt i takt med global verdiskaping.

Den globale årlige gjennomsnittstemperaturen har økt med nesten 1 grad siden 1880. Det er bred faglig enighet om at temperaturøkningen skyldes menneskelig aktivitet og større konsentrasjon av klimagasser i atmosfæren.
Frem mot midten av århundret er det anslått at jordens befolkning vil øke med nesten 2½ milliard til nærmere 10 milliarder. Samtidig er det ventet at forbruket per innbygger vil øke, og særlig i vekstøkonomiene. Dette vil bety fortsatt vekst i energietterspørselen, men økt innslag av tjenesteproduksjon og energieffektivisering tilsier at energibruken vil vokse tregere enn verdiskapingen. Overgang til fornybare energikilder vil samtidig redusere utslippsintensiteten.

Når klimagassutslippene fortsetter å øke vil konsentrasjon av klimagasser i atmosfæren øke. Klimaet vil bli varmere. Dette vil bety redusert tilgang på mat og vann, endret livsgrunnlag i berørte områder, høyere havnivå og flere skader på infrastruktur og annen realkapital som følge av mer ekstremvær.

I Parisavtalen fra 2015 samlet verdenssamfunnet seg om en ambisjon om å holde økningen i den globale gjennomsnittstemperaturen godt under 2°C sammenlignet med førindustrielt nivå, og samtidig arbeide for å begrense temperaturøkningen til 1,5°C. Dette fordrer en dramatisk reduksjon i globale klimagassutslipp innen midten av århundret. IEA anslår for eksempel at de energirelaterte CO_2-utslippene må reduseres med rundt 80 prosent for at det skal være minst 66 prosent sannsynlighet for å hindre mer enn to graders global oppvarming.

Klimaendringene treffer økonomisk aktivitet langs to dimensjoner. For det første vil endringene i det globale klimaet i seg selv ha økonomiske konsekvenser, både akutte og langvarige. De sistnevnte er knyttet til at varige endringer i temperatur, nedbør og havnivå vil endre grunnlaget for matproduksjon og livsopphold. Mens noen områder vil tjene, og trolig kunne produsere mer mat enn før, vil andre områder bli tørrere og mindre beboelige enn før. Dette kan føre til sultkatastrofer og nød, og flere på flukt. De akutte vil være knyttet til mer ekstremvær, i form av nedbør, flom, ras og tørke, som vil kunne ha store økonomiske konsekvenser.

Energirelaterte CO_2-utslipp

IEAs scenario med 66% sannsynlighet for <2'C oppvarming, 2010 = 100

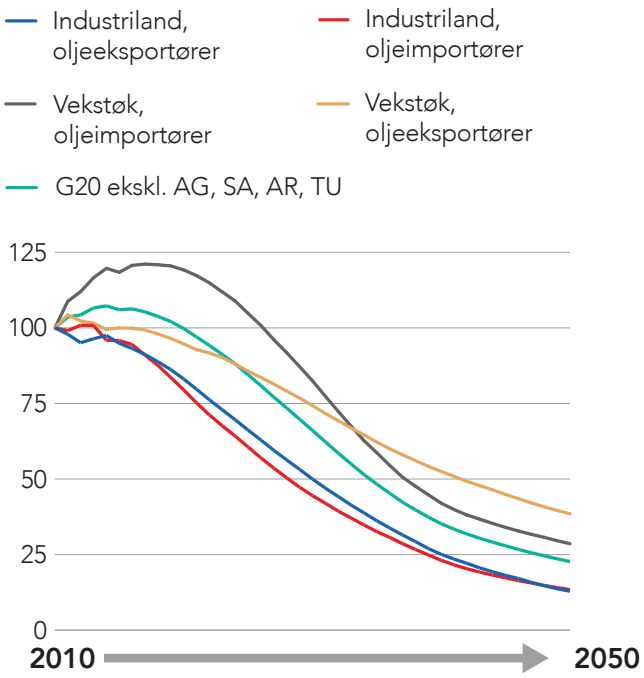

Kilde: OECD/NHO

For det andre vil overgangen til et lavutslippssamfunn innebære økt risiko på en rekke felt – knyttet til politikkutforming (kvoter, avgifter, rapportering, ansvar mv.), teknologisk utvikling, skift i etterspørsel og omdømme. Endringer på disse områdene kan innebære at bedrifter kan havne i en situasjon der egen forretningsmodell ikke lenger er bærekraftig. Slike skift kan dessuten komme brått på.

Norges utgangspunkt for å møte dette er tosidig. På den ene siden har vi en stor olje- og gassproduksjon og en nær like stor eksport, som gjør oss særlig sårbare overfor alle former for overgangsrisiko. Vesentlige endringer i teknologi, priser og rammevilkår vil dramatisk kunne endre verdien av våre gjenværende ressurser, statens inntekter og etterspørselen fra vår viktigste næring, og dermed også aktiviteten i andre næringer. Samtidig tilsier de fleste rimelige anslag for sammensetningen av fremtidig energiforbruk at fossil energi vil utgjøre en vesentlig del av energimiksen også mot midten av hundreåret. Spørsmålet blir da hvordan en kan produsere og bruke fossil energi på en slik måte at klimaavtrykket blir minst mulig.

På den annen side er Norge også en betydelig fornybarnasjon. Vi er verdens syvende største vannkraftprodusent, og nesten all kraftproduksjon er fornybar. Med 50 prosent av Europas magasinkapasitet kombinert med en markedsandel på 25 prosent av EUs gassforbruk har Norge gode muligheter til å levere balansekraft til et Europa der mer av kraftproduksjonen flyttes til væravhengig vind og sol. Norge er dessuten en høy andel el- og hybridbiler og er langt fremme i utvikling av lav- og nullutslippsløsninger knyttet til bruk hydrogen og naturgass i maritim sektor.

Skal verdenssamfunnet lykkes med oppfølgingen av Parisavtalens ambisjoner, betinger det mer internasjonalt samarbeid, ikke mindre. EU fører an i utviklingen med sin ambisjon om å etablere en energiunion for å fremme energisikkerhet, bærekraft og konkurranseevne, og bidra til en effektiv avkarbonisering av økonomien.

Hvis norsk næringsliv skal omsette klimautfordringen til muligheter og grønn konkurransekraft, må vi som energinasjon være tett koblet på de internasjonale arenaene. Samtidig vil det være behov for et nytt og omfattende offentlig-privat samarbeid, der lønnsomhet, arbeidsplasser og bærekraft står sentralt.

Olje- og gassproduksjonen gir store velferdsbidrag

Olje- og gassnæringen er Norges viktigste næring. I fjor bidro næringen med 459 milliarder kroner i eksportinntekter og 168 milliarder kroner i nettoinntekter til staten. Dette tilsvarer henholdsvis 39 prosent av samlet eksport og 14 prosent av statens inntekter. På grunn av variasjoner i oljeprisen har næringens relative betydning variert over tid, men i gjennomsnitt siden 1970 har den stått for rundt 14 prosent av samlet verdiskaping. Dette var også andelen i fjor. Siden 1970 har staten hatt nettoinntekter på til sammen 7082 milliarder 2018-kroner. Siden 1996 har deler av disse inntektene gått til å bygge statens pensjonsfond utland («Oljefondet»), som nå har 8300 milliarder kroner på bok. Fondets årlige rente- og utbytteinntekter dekker nå nesten en femdel av statsbudsjettets utgifter utenom utgifter til oljevirksomheten.

Oljesektoren
Prosentandeler

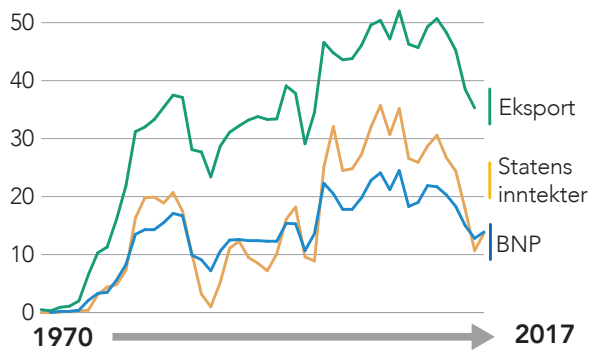

Kilde: Statistisk sentralbyrå/Finansdepartementet/NHO

Den direkte sysselsettingen i næringen er ikke så stor. I fjor jobbet bare vel 50 000 personer, under 2 prosent av alle sysselsatte, i olje- og gassnæringen. Men dette undervurderer næringens betydning for sysselsettingen i Norge. Oljesektoren har en betydelig etterspørsel etter varer og tjenester til investeringer og vareinnsats. Dette skaper aktivitet i andre næringer. Inkluderes oljeleverandørene og andre bedrifter som leverer til olje- og gassnæringen og til leverandørbedriftene kan den samlede sysselsettingen anslås til 195 000 personer. I tillegg kommer den aktivitet og de jobber som følger av statens bruk av oljeinntektene.

De gjenværende ressursene på norsk sokkel representerer betydelige verdier. For å realisere disse, må ny kunnskap og teknologi utvikles, slik forskning, utvikling og bruk av ny teknologi helt siden starten av petroleumsvirksomheten har muliggjort gode løsninger for å mest effektivt finne, bygge ut og produsere norsk olje og gass. Teknologi utviklet på norsk sokkel har bidratt til å utvikle en verdensledende norsk leverandørindustri. Petroleumsnæringens konkurranseevne og innovasjonskraft har også gitt store ringvirkninger og teknologibidrag til andre norske næringer, så som maritime næringer og fornybar energi. Eksempelvis vil produksjon av havvindmøller, utviklet av norsk ingeniør- og offshorekompetanse, kunne bli en viktig fremtidig eksportnæring.

Tilnærmet all olje og gass som produseres i Norge eksporteres. Norge er verdens tredje største gasseksportør.

Vår oljeproduksjon dekker om lag 2 prosent av verdens samlede oljeetterspørsel, vår gassproduksjon rundt 3 prosent av det globale gassforbruket og 25 prosent av EUs forbruk.

Oljeproduksjon og ressursbruk

Prosent av Fastlands-BNP og millioner Sm³ o.e

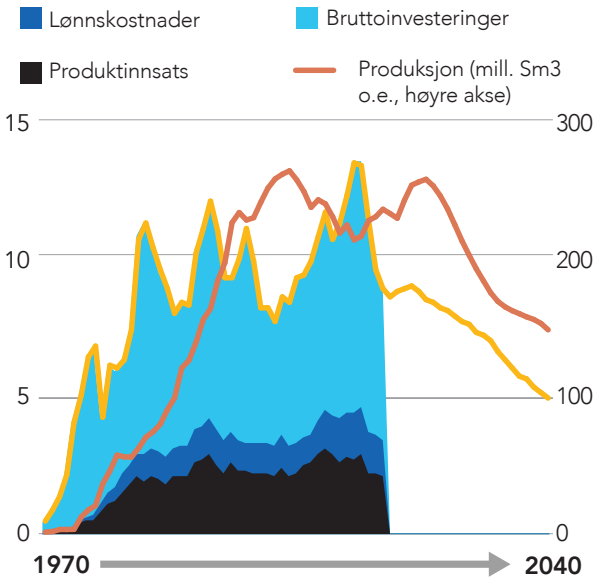

Kilde: Statistisk sentralbyrå/Finansdepartementet/NHO

Parisavtalens brede enighet om å redusere de globale klimagassutslippene slik at den globale temperaturøkningen holdes under to grader i 2100 er gledelig. Den norske olje- og gassnæringen stiller seg bak klimaavtalen og vil bidra til at den gjennomføres. Gjennom sitt veikart, lansert sommeren 2016, har næringen forpliktet seg til store kutt i sine klimagassutslipp. Innen 2030 vil det gjennomføres tiltak som samlet tilsvarer kutt på 2,5 millioner tonn CO_2-ekvivalenter per år. For 2050 er næringens ambisjon å opprettholde posisjonen som Norges viktigste verdiskaper. Den gjennomsnittlige utvinningsgraden skal økes til minst 60 prosent. Norsk sokkel skal forbli verdensledende på lave CO_2-utslipp og sektoren skal utvikle og ta i bruk teknologi og løsninger som reduserer gjennomsnittlige CO_2-utslipp per produsert enhet betydelig i forhold til nivået i 2030.

Produksjon av naturgass vil gi store muligheter for Norge i en fremtid der verden skal nå målene i Parisavtalen EU-landene investerer tungt i fornybar energi knyttet til sol og vind for å redusere bruken av sterkt forurensende kullkraft. På kort og mellomlang sikt kan naturgassen brukes som en karboneffektiv energikilde for å både balansere variasjoner i fornybarproduksjonen, men også for å erstatte bruken av kull som i gjennomsnitt har dobbelt så høye CO_2-utslipp som gass per produsert kWt energi. På lengre sikt ligger det store muligheter i å kombinere teknologi for fangst og lagring av karbon med produksjon av utslippsfri hydrogen basert på norsk naturgass – og derigjennom omgjøre en fossil energibærer med utslipp til en energibærer uten utslipp med potensial til å bidra med betydelige mengder ren energi til det europeiske kraftmarkedet.

Oppsummert: Varig lavvekst

Gjennom hele etterkrigstiden har Norge tjent godt på å delta i det internasjonale vare- og tjenestebyttet, og samtidig nytt godt av relativt høy vekst hos våre viktigste handelspartnere. Mye tyder imidlertid på at vi står foran en mer krevende seilas fremover.

For det første har veksten i industrilandene avtatt, og vil ventelig avta videre fremover. Som angitt over, vil BNP-veksten i industrilandene trolig havne rundt 1½ prosent de neste tre tiårene, og under dette mot slutten av perioden. Det er hit vi sender brorparten av norsk eksport.

For det andre går globaliseringen tregere enn før. Selv om handelsveksten har tatt seg litt opp de aller siste årene, vil den neppe komme opp i sin tidligere marsjfart, dels grunnet lavere BNP-vekst og dels som følge av de mange faktorene nevnt over.

For det tredje vil de samme faktorene som ser ut til å holde veksten i andre industriland nede, også holde norsk vekst nede. Aldringen vil gi lavere vekst i den arbeidsføre delen av befolkningen, og produktivitetsveksten trolig vil bli lavere enn før.

BNP

Potensiell volumendring fra året før. Prosent

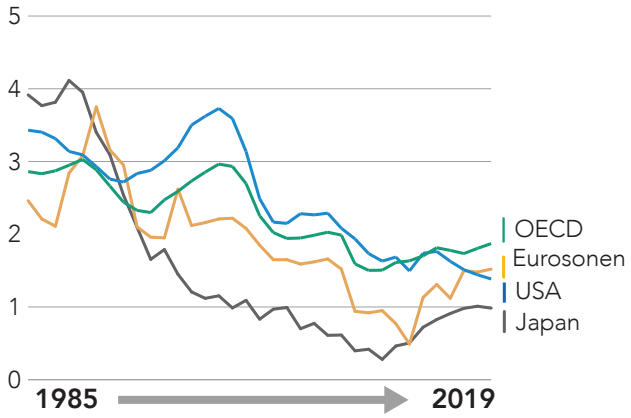

Kilde: OECD/Thomson Datastream/NHO

For det fjerde kan vi gå inn i en periode med større politiske spenninger og rivninger enn de siste tiårene, både internt i land og mellom land. Globalt vil industrilandenes relative betydning minke, fra 60 prosent av global verdiskaping i 2000, til under halvparten av dette i 2050. Kinas verdiskaping vil da være om lag dobbelt så stor som USAs.

Lav vekst og aldring kan føre til spenninger mellom generasjoner.

Økonomisk makt omsettes i politisk makt, og land med andre politiske idealer og andre samfunnssystemer enn våre vil da veie tyngre i internasjonale fora. Historien har mange eksempler på slike maktforskyvninger, og ikke sjelden har de falt sammen med kriger og væpnede konflikter. Samtidig har økonomisk vekst også potensial for å endre samfunn, for eksempel i retning mer medinnflytelse for landets innbyggere.

Varig lavvekst: BNP

Prosesntvis volumendring år/år

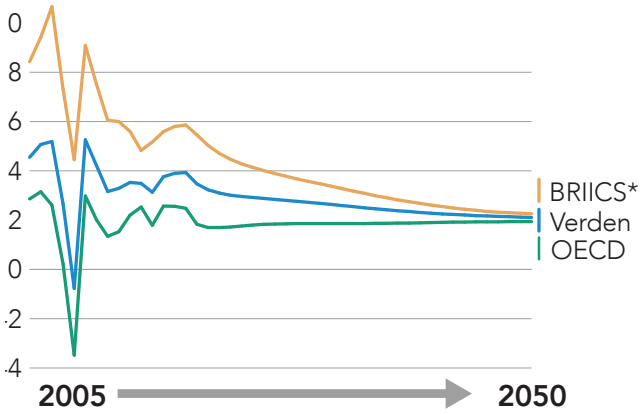

*BRIICS: Brasil, Russland, India, Indonesia, Kina, Sør-Afrika

Kilde: OECD/NHO

Klimaendringene kan svekke livsgrunnlaget i utsatte områder, og øke migrasjonstrykket. Fortsatt store forskjeller og økende bevissthet om dette vil også motivere til migrasjon. For mottakerlandene kan valget stå mellom en streng, eventuelt selektiv, innvandringspolitikk på den ene siden, og store integreringsutfordringer på den annen. Spenningene dette gir opphav til, kan øke de politiske motsetningene.

Det overnasjonale sikkerhetsbildet preges også av nye aktører, drivere og virkemidler. Terrorhandlinger og mediebildet har gjort regionale konflikter mer globale. Religion har tatt større plass som driver. Kamp om vann og arealer kan bli viktigere. Terror har senket terskelen for virkemidler, teknologi likeså. Når mer av verdiskapingen flyttes opp i skyen, kan cyberangrep også ødelegge mer.

Lav vekst og aldring vil svekke statsfinansene og dermed statenes evne til å innfri folks forventninger til velferdsordningene. Dette kan føre til spenninger mellom generasjoner, eventuelt også mellom yrkesaktive skattebetalere og ikke-arbeidende mottakere.

Det er heller ingen fundamentale trekk ved fremskrivningene som tilsier at de økonomiske forskjellene ikke vil fortsette å øke. Snarere kan det tenkes at automatiseringen vil treffe flere jobber, og at svakere statsfinanser og vansker med å skattlegge stadig mer mobile skattegrunnlag, vil gjøre omfordeling mer krevende enn før.

Rike land

Andel av verden. Prosent

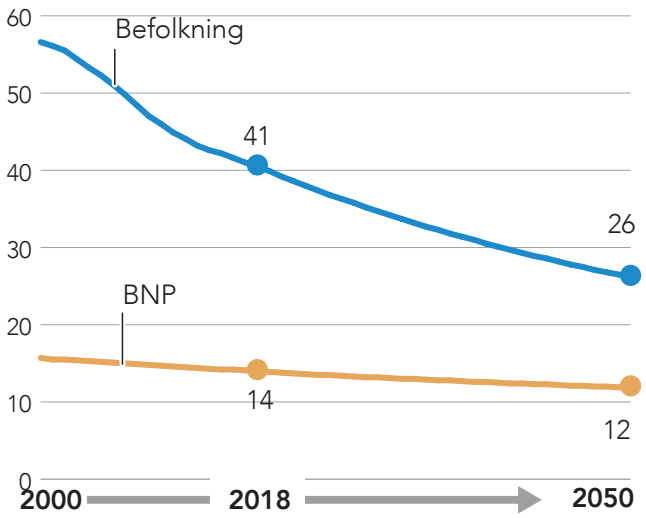

Kilde: Oxford Economics/NHO

Norsk eksport går i all hovedsak til den saktevoksende del av verdensøkonomien. Drahjelpen herfra til norsk eksport (og aktivitet) vil bli tilsvarende mindre fremover. Forutsatt at den globale handelsveksten blir halvannen ganger

Om Norge kan vri seg mot de fremvoksende økonomiene blir vår eksportmarkeds-vekst høyere.

BNP-veksten (dvs. høyere enn de siste årene, men lavere enn historisk) og landfordelingen av norsk eksport ikke endrer seg, vil norske eksportmarkeder vokse med 2,5 prosent årlig fremover.

Hvis vi derimot lykkes i å vri oss mot de fremvoksende økonomiene, som anslås å vokse nesten dobbelt så raskt som industrilandene, blir markedsveksten også høyere. Dette har økonomisk betydning for Norge. Beregninger gjort på vår makroøkonomiske modell, NAM, viser at ett prosentpoeng høyere markedsvekst betyr 0,6 prosentenheter høyere årlig eksportvekst og om lag 0,1 prosentenhet høyere BNP- og jobbvekst årlig. Dette kan omsettes i 2 300 flere jobber årlig i perioden 2018-2050.

Scenario: Høyere eksportmarkedsvekst
Avvik fra referansebane i prosentpoeng

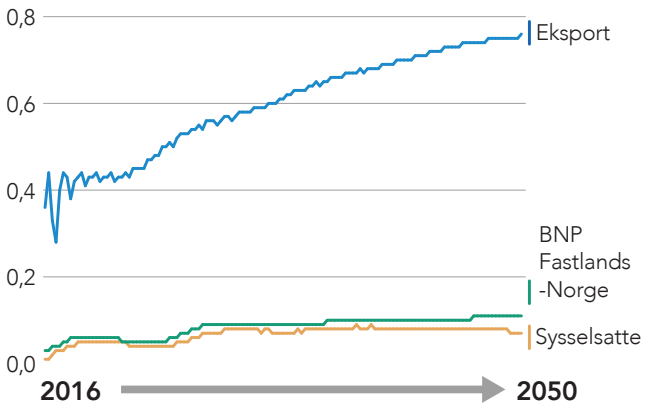

*1 prosentpoeng årlig sterkere vekst i norske eksportmarkeder

Kilde: NAM/NHO

Dersom det alternativt legges til grunn at vår eksport vris mot de raskest voksende delene av verden[2] blir markedsveksten 2,7 prosent årlig. At forskjellen mellom de to er relativt liten skyldes at Norge eksporterer lite til de raskest voksende landene i dag, og at også disse landene vil vokse mindre etter hvert. Det er dermed mye å hente på å vri eksporten raskt. Om vi i stedet antar at vridningen er gjennomført allerede i 2030, blir norsk markedsvekst 3,0 prosent.

Etterspørsel etter norske varer
Indeks 2017=100

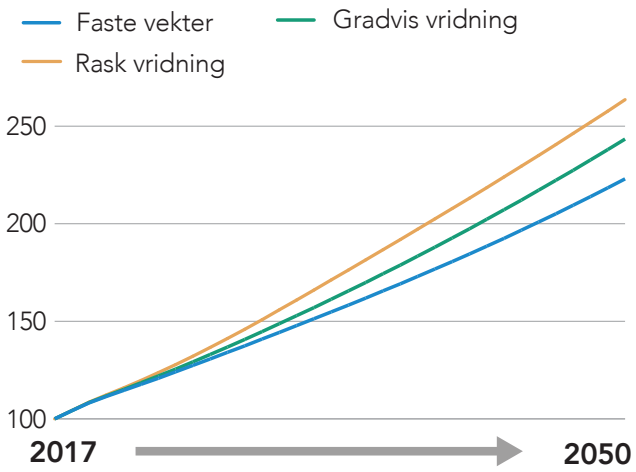

Kilde: OECD/Statistisk sentralbyrå/NHO

Utviklingen i internasjonal økonomi virker inn på det nasjonale handlingsrommet vårt også på en annen måte. Nesten en femdel av statsbudsjettets utgifter dekkes nå av avkastningen på oljefondet. Denne avkastningen følger av utviklingen i internasjonal økonomi, men også av hvilke land og formuesobjekter vi velger å plassere pengene i. En verden med økte spenninger vil kunne føre til større svingninger i avkastningen og større risiko for tap på fordringene våre.

Drøftingen over beskriver i en viss forstand en potensielt ustabil likevekt. Manglende innfrielse av velferdspolitiske mål kan føre til misnøye. Tiltakende spenninger vil måtte få utløp, på den ene eller andre måten. Demokratier vil fungere dårlig ved langvarig sterk polarisering. En eventuell eskalering av internasjonale spenninger kan føre til åpne konflikter.

[2] Teknisk sett er det forutsatt at Norges eksportandel til de raskest voksende landene i 2050 vil utgjøre halvparten av landets globale BNP-andel, og at økningen i eksportandelen skjer lineært. Full vridning, det vil si at eksportandelen tilsvarer BNP-andelen, synes urealistisk å forutsette for fjerntliggende land.

Foto: Oliver Cole / Unsplash

Norge kan vanskelig gjøre noe annet enn å ta den internasjonale utviklingen for gitt. Våre langsiktige veivalg må likevel bygge på en mest mulig robust strategi, som kan håndtere skiftende vær og vind. En sannsynlig svakere vekst ute og hjemme vil stille større krav til fornuftig bruk av knappe ressurser. Sterkere inkludering blir nødvendig både av hensyn til verdiskapingen og for å hindre polarisering. Strammere statsfinanser krever prioriteringer slik at samfunnskontrakten kan oppfylles. Fortsatt tett økonomisk samkvem med omverdenen må til for å sikre at Norge kan ta del i utviklingen av ny teknologi og slik holde produktivitetsveksten oppe. Selv om det er begrenset hva Norge kan hente på å vri seg mot de raskest voksende landene, vil en slik vridning gi mer verdiskaping og flere jobber.

Alternativscenario: Muligheter

En ikke uvanlig fallgruve for prognosemakere er å la seg farge for mye av situasjonen og tendensene her og nå. I finansmarkedet heter det gjerne at «trenden er din venn» – det som stiger, vil fortsette å stige, og det som faller, har ennå ikke nådd bunnen. Og her kan det lett argumenteres for at vårt hovedbilde er sterkt preget av de overordnede globale utviklingstrekk siden årtusenskiftet, og kanskje særlig de siste par årene. Derfor er det også riktig å drøfte mulige sider ved en alternativ, og mer positivt vinklet fortelling.

En slik fortelling kan motiveres ut fra to overordnede utviklingstrekk. Det ene er at det utvikles en bredt basert erkjennelse i USA om at alenegang og relativ isolasjon samlet sett vil svekke amerikansk økonomi og USAs globale innflytelse. En slik erkjennelse kan følge av at jobber går tapt, ikke på grunn av handel, men som følge av *mindre* handel, av at økt toll og dyrere import svekker husholdningenes kjøpekraft, og av at USA isoleres i internasjonale fora. Men oppslutning om en slik erkjennelse, og dermed valg av mer internasjonalt orienterte ledere, kan også fordre at USA i større grad enn nå lykkes i å bygge et inkluderende samfunn.

Det andre sentrale premisset er at Kina, verdens snart største økonomi, vil velge å fortsette sin ekspansjon, økonomisk og politisk, uten å alvorlig utfordre etterkrigstidens liberale økonomiske verdensorden. Dette kan begrunnes med at Kina vil måtte kompensere for sin raskt aldrende befolkning med høy produktivitetsvekst. Da trenger landet handel og åpne grenser for å få tilgang til kompetanse og teknologi. Et stadig mer avansert Kina (med høyt utdannings- og lønnsnivå) vil også best kunne dra nytte av dette gjennom spesialisert produksjon i globale verdikjeder. Det fordrer handel. Bevegelse oppover i verdikjeden krever også at det er markeder med kjøpekraft til å ta unna slik produksjon. Også dette krever handel og grensekryssende investeringer. Kinas One Belt, One Road-initiativ («Den nye silkeveien») illustrerer denne tankegangen godt.

Den logiske konsekvensen av dette er å arbeide for friest mulig flyt av varer og, når egen produksjon blir mer avansert, tjenester. For å utvikle og dra nytte av oversjøiske markeder vil Kina også ønske å investere i produksjonskapital og infrastruktur (havner, veier, bane) i andre land. Dette krever regelverk for grensekryssende investeringer, og institusjoner som demper risikoen ved slike investeringer, for eksempel knyttet til vilkårlige rettsbeslutninger. Dessuten vil det da være i Kinas interesse at det globale konfliktnivået er lavt. Brede forsvarsallianser og sikkerhetspolitisk samarbeid kan bidra til dette.

Slik sett kan en tenke seg en situasjon der etterkrigstidens *Pax Americana* gradvis erstattes av en *Pax SiniAmericana*, der verdens to økonomiske supermakter, G2, står side ved side som garantister for stabile regler og rammeverk som sikrer en friest mulig verdenshandel. G2-landene vil kjempe om sin økonomiske maktposisjon, men ikke ved å velge proteksjonisme og beskyttelse, men ved å ha et arbeids- og investeringsklima som lokker til seg smart kapital og gode hoder, og dermed bidrar til høy forskningsaktivitet og rask teknologiutvikling.

I denne fortellingen utvikles de digitale nettverkene til en global digital «allmenning», der ideer, oppfinnelser og produkter flyter fritt, slik at teknologiske fremskritt raskt kan omsettes i produkter som kan komme mange til gode. Muligheter for fjernlæring åpner for raskere kompetanse-

Reformer og åpnere grenser kan øke den globale veksten.

sprang i områder av verden med lavt kompetansenivå. Dette vil i sin tur gi opphav til høyere produktivitet og inntekt, økt etterspørsel og aktivitet. Ved at tilknytningskostnadene er små, kan den digitale allmenningen «demokratisere» og «avdiskriminere» produksjonen: Det er hva som legges ut i allmenningen som bestemmer salgsverdien, ikke hvem som legger det ut.

Et slikt scenario vil kunne åpne for mer grensekryssende investeringer, større spredning av (kjent) teknologi, men også – gjennom økonomisk vekst og bedre velferd – til bedre levekår og høyere utdanningsnivå i mange av de fattigere landene.

Når et bedre liv kan skapes der man bor, blir det mindre nødvendig å flytte, og det blir tilsvarende viktig å bidra til at omgivelsene der man bor, fungerer godt. Migrasjonstrykket vil avta. Byggingen av en middelklasse som direkte eller indirekte får sine inntekter fra globale markeder kan således også være en kraft for bygging av mer stabile sivilsamfunn. Akkurat slik samfunn kan havne i negative spiraler, kan de havne i positive: Mer stabile og forutsigbare rammevilkår vil også gjøre det lettere å tiltrekke seg utenlandsk kapital og kompetanse for den delen av produksjonen som fortsatt er fysisk, eller for tjenester som må produseres og konsumeres på stedet. Teknologien kan også bidra til å frigjøre arbeidskraft i unge befolkninger til tjenesteyting både i hjemland og aldrende industriland.

Balansegangen mellom digital allmenning og monopolisert plattform er hårfin. For at verdiskapingen som allmenningen gir opphav til, ikke skal samles på de få hendene som eier plattformene, må de viktigste landene erkjenne at plattformene er naturlige globale monopoler, som må reguleres deretter.

I en verden der handel og digitalisering bygger «den globale landsbyen» blir det også lettere å ta tak i felles utfordringer, så som klimautfordringene. I dette scenarioet legger vi derfor til grunn at de største landene slutter helhjertet opp om Parisavtalen, og gradvis strammer til klimaforpliktelsene, raskere enn i hovedscenariet. For uten bedre overnasjonal dialog muliggjøres dette av raskere teknologisk utvikling, som følge av bedre spredning av teknologi, jf. over, men også av friere kapitalflyt og større grensekryssende investeringer, enn i hovedscenariet.

I oppsidescenarioet blir arbeidsmarkedene enda mer globale. Dels gjennom mer handel, dels gjennom grensekryssende investeringer, og dels fordi teknologien – digitaliseringen – vil gi mer vektløs produksjon, som i prinsippet kan tas ned hvor som helst i verden. Samtidig som dette innebærer et potensial for økt verdiskaping og velferd, vil det også kunne eksponere nasjonale arbeidsmarkeder for bråere skift og større omstillinger. Dessuten kan mer globaliserte arbeidsmarkeder føre til større økonomiske forskjeller, både i rike land og vekstøkonomier. For at oppsidescenarioet skal bære, må vekst og omstilling kombineres med kompetansebygging og velfungerende ordninger for inntektssikring.

I dette scenarioet kan modne økonomier som de europeiske bidra med bygging av institusjonelle rammeverk, herunder utforming av velferdsordninger, og utvikling av utdannings- og forskningsmiljøer. Dessuten vil de kunne bidra med forretningsmessig kompetanse, som for eksempel bygging av finansinstitusjoner og kredittmarkeder.

Disse mulige utviklingstrekkene vil i første rekke gagne de fattigere landene, men vil også løfte potensiell vekst i de rike landene, siden de vil handle mer med raskt voksende økonomier og ha et høyere investeringsnivå. OECD anslår

at institusjonelle reformer, lavere tollsatser og høyere utdanningsnivå kan bidra til å løfte potensiell BNP-vekst i vekstøkonomiene med så mye som 1 prosentenhet årlig (OECD 2018b). I industrilandene er potensialet anslått til en snau tredel av dette.

Mulighetene for høyere potensiell vekst er ikke bare knyttet til åpnere grenser, men også til økonomiske reformer, både i vekstøkonomier og industriland. Beregninger gjort av OECD tyder på at virkningene av slike reformer eller tiltak kan være store. For eksempel anslår OECD at dersom alle industriland liberaliserer sine produktmarkeder like mye som de fem mest liberaliserte landene, vil potensiell BNP-vekst per innbygger bli 0,2 prosentpoeng høyere per år. Virkningen for Norge er i samme størrelsesorden. Økningen skyldes i første rekke høyere kapitalintensitet og økt arbeidskraftproduktivitet.

Dersom industrilandene gjennomfører arbeidsmarkedsreformer som halverer gapet mellom enkeltland og de fem beste på ulike områder, som omfanget av aktive arbeidsmarkedstiltak og så små skattekiler på arbeidskraft som mulig, vil potensiell BNP-vekst per innbygger kunne øke med ¼ prosentpoeng. For Norge er utslaget noe lavere enn dette.

En løpende økning i effektiv pensjonsalder, som for hvert land tilsvarer to tredeler av økningen i forventet levealder, vil kunne heve potensiell vekst i industrilandene med 0,1 prosentpoeng, og marginalt mer enn dette i Norge.

En økning i FoU-innsatsen til 3,6 prosent av BNP, som tilsvarer gjennomsnittet for de fem landene som ligger høyest, vil kunne øke årlig potensiell vekst i industrilandene med snaut 0,2 prosentpoeng, og litt mer enn dette i Norge. Endelig vil en økning i offentlige investeringer til 6 prosent av BNP, som er gjennomsnittet i de fem landene som ligger høyest, øke potensiell BNP-vekst med 0,1 prosentpoeng. Siden Norge er ett av de fem landene som ligger høyest, er det ingen utslag for oss.

Slike beregninger er usikre, og dessuten fundamentalt avhengige av hvilke premisser som legges inn. Eksempelvis må offentlige investeringer være samfunnsøkonomisk lønnsomme for at de skal øke vekstevnen. Det er ikke alltid tilfelle. Beregningene tyder likevel på at de fleste land – selv veldrevne som vårt – kan hente ut større verdiskaping gjennom nye måter å organisere seg på.

I vårt alternativscenario har vi lagt til grunn at årlig global vekst blir vel 0,4 prosentpoeng sterkere enn i hovedscenarioet. Teknisk sett har vi lagt til grunn et positivt «sjokk» i veksttakten i begynnelsen av perioden, og at dette sjokket gradvis dør ut. Det understrekes at dette først og fremst er ment som en illustrasjon. Det kan trekkes opp mange andre varianter der det opprinnelige sjokket bruker lenger tid på å spille seg ut. Dersom Norges eksportandeler forblir uendret, vil dette oppsidescenarioet innebære 0,3 prosentpoeng høyere årlig norsk eksportvekst.

Muligheter: BNP

Prosentvis avvik fra referansebanen

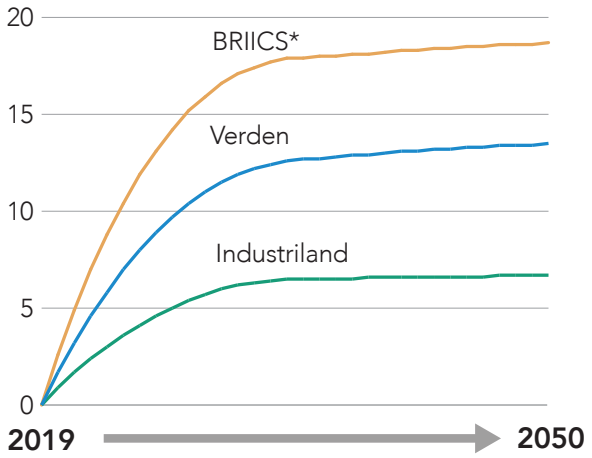

*BRIICS: Brasil, Russland, India, Indonesia, Kina og Sør-Afrika

Kilde: OECD/NHO

Alternativscenarioet legger til grunn at USA opprettholder sin rolle som hovedgarantist for en liberal verdensorden, og at Kinas vekst skjer innenfor rammen av et slikt system. Mer av den globale veksten vil skje i fremvoksende økonomier. De modne økonomiene, herunder Norge, vil kunne øke sitt vekstpotensial ved å ta del i dette. Dette fordrer både mer kompetanse – språklig og kulturell – om disse landene, og en diskusjon om på hvilke vilkår vi skal handle med, og investere i, disse landene.

Alternativscenario: Kollaps

Den ustabile likevekten i hovedscenarioet kan også finne en annen løsning, ikke ulik den som mer eller mindre uforvarende og unilateralt ble funnet i mellomkrigstiden: Manglende evne til å håndtere fordelings- og inkluderingsutfordringene kan i demokratiske samfunn føre til at velgerne vender seg mot mer nasjonalistiske og isolasjonistiske krefter, eventuelt også mot mer anti-demokratiske bevegelser. Konsekvensen kan bli at flere land velger en mer proteksjonistisk linje, med stengte grenser og økte handelshindringer.

Det er selvfølgelig ikke tilfeldig at et slikt alternativscenario trekkes opp nettopp i disse tider. Økende globaliserings-motstand, mer proteksjonisme, nært forestående *brexit* og USAs mer unilaterale linje i handels- og utenrikspolitikken innebærer dessverre at dette langt fra er en urealistisk vei videre. Et slikt scenario kan selvfølgelig utformes på ulike vis, men et mulig hendelsesforløp kan skisseres omtrent som i det følgende:

USA øker tollsatsene på utvalgte varer fra EU, Canada, Mexico, Kina og Japan, som samlet leverer drøyt halvparten av amerikansk vareimport. Den umiddelbare konsekvensen for USA er at importerte varer blir dyrere, forbrukerprisene høyere, og kjøpekraften lavere. Importert vareinnsats til amerikanske eksportbedrifter blir dyrere, og der bedriftene vinner på hjemmebane, taper de på bortebane.

Redusert importetterspørsel fra USA innebærer at mer av verdens produksjon vil søke å vri seg mot andre eksport-markeder, kanskje også ved hjelp av dumping. Landene som utsettes for dette vil svare med å øke *sine* tollsatser, delvis som et rent mottiltak mot USA, men også overfor tredjeland for å beskytte eget næringsliv. Tredjelandene svarer med å øke sine tollsatser. Verdensøkonomien rammes av en "handelskrig".

I sine ferske langsiktige beregninger bruker OECD sin globale makromodell til å illustrere virkningen av at toll-satsene i industrilandene og de største vekstøkonomiene (*BRIICS*) i 2030 heves til det nivået de lå på i 1990, altså med 3½ prosentenhet i industrilandene og nesten det dobbelte i BRIICS-landene. Da vil globalt BNP på lang sikt bli 14 prosent lavere enn i en referansebane der tollsatsene forblir på dagens nivå (OECD, 2018b). Dette tilsvarer 0,3 prosent-enheter lavere potensiell BNP-vekst.

Dette skyldes virkningen av lavere eksport, men vel så mye lavere utnyttelse av arbeidskraften, lavere investeringsnivå og lavere produktivitet.

Klimasamarbeidet går i stå fordi det blir vanskeligere å komme til enighet om overnasjonale tiltak, men også fordi teknologioverføringen går tregere.

Kollaps: BNP

Prosentvis avvik fra referansebanen

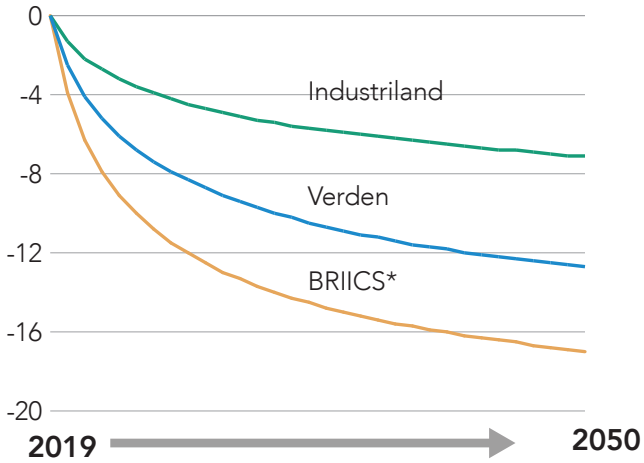

*BRIICS: Brasil, Russland, India, Indonesia, Kina og Sør-Afrika

Kilde: OECD/NHO

Mye av veksten i verdenshandelen de siste tiårene skyldes bygging av globale verdikjeder, der selskapene handler med «seg selv». Økte tollsatser vil føre til at mer av produksjonen flyttes hjem. Dette vil redusere omfanget av grensekryssende investeringer. Dermed vil også teknologi- og kunnskapsoverføringen fra landene «i fronten» til andre land gå ned. De største taperne er små økonomier, der egne teknologimiljøer er små, men særlig lite utviklede land, som mer enn andre er avhengige av å ta i bruk eksisterende teknologi for å vokse. Lavere vekst og større usikkerhet om fremtidige handelsforbindelser bidrar også til at bedrifter er tilbakeholdne med å utvide kapasiteten og ansette nye folk. Dette svekker veksten ytterligere.

I eurosonen kan sviktende eksport forsterke følelsen av at euroen er en tvangstrøye, siden bedret konkurranseevne fordrer lønnskutt når valutakursen er låst. Sammen med enda svakere vekst gir det ytterligere næring til de nasjonalistiske kreftene i Europa. Ved neste valg får Femstjernersbevegelsen rent flertall i Italia, og følger opp løftene i eget program om å trekke Italia ut av eurosamarbeidet. Reprising av italiensk statsgjeld gir store tap for italienske banker og en fullskala italiensk bankkrise, som flertallet i den europeiske sentralbankens råd ikke er villig til å hindre. Sammen med kraftig prisvekst som følge av fall i verdien på nye lire, fører dette til en økonomisk kollaps i Italia, som utgjør en femdel av eurosonen. Dette forsterker nedturen ellers i Europa. I Nord-Europa hangler de statsbærende partiene videre, men med klare signaler fra velgerne om at solidariteten stanser ved landegrensen. Den frie flyten av arbeidskraft strammes inn, gjennom begrensninger i lønns- og arbeidsvilkår. I tidligere Øst-Europa øker misnøyen med EU, og mer nasjonalistiske krefter vinner frem også her.

Klimasamarbeidet går i stå fordi det blir vanskeligere å komme til enighet om overnasjonale tiltak, men også fordi teknologioverføringen går tregere.

Veksten stagnerer i Afrika: Det skapes ikke mange nok gode jobber til den raskt voksende befolkningen. Dette øker migrasjonstrykket, men Europa holder grensene stengt med kraftigere virkemidler enn før. Det som begynner som et opprør mot egne, nasjonale myndigheter i Afrika, utvikler seg til en kultur- og religionskamp med etniske overtoner. Flere afrikanske land bryter sammen. IS får sterkere fotfeste, og Nord-Afrika blir arnested for mer internasjonal terrorisme. Dette forsterker kravene om mer autoritære politiske regimer i Europa, som kan holde kontroll på grensene og slå hardt ned på terror.

Kina mislykkes i sin ambisjon om å bli rike før de blir gamle. I stedet for «myk» økonomisk makt tyr landet med verdens nest største forsvarsbudsjett i økende grad til hard militær-

makt i nærområdene. Et mer innadvendt USA lar det skje. Japan, Korea og andre land i Asia presses til militær opprusting.

Russland tar en mer aggressiv posisjon i sine nærområder, med flere militære intervensjoner i tidligere Sovjetstater og støtte til opprørsgrupper i Baltikum. Nasjonalstatsgrenser satt i 1945 utfordres. USAs forslag om nye sanksjoner mot Russland får ikke støtte i EU, dels som respons på USAs alenegang i handelspolitikken, dels fordi det vil svekke europeisk økonomi ytterligere, og dels fordi mer nasjonalistiske regjeringer har større sympati med Russlands sak. Med Storbritannia ute av EU er dessuten den nordatlantiske aksen svekket. Samarbeidsrelasjonene i NATO er på frysepunktet. Ansvaret for den europeiske sikkerheten flyttes over mot Tyskland og Frankrike. Det europeiske forsvarssamarbeidet styrkes. Nordflanken anses som viktig, og Norge involveres, men deltar ikke i flere fora der restrukturingen av det europeiske forsvaret blir fastlagt. Med større spenninger og mindre dialog mellom statene øker faren for misforståelser og rene militære uhell.

Det blir enda viktigere å beskytte seg mot hacking og regulære angrep i cyberspace. Kontrollen med nettet, og teknologiutvekslingen, strammes til. I stedet for at flere enheter kobles på, etableres flere lukkede nettverk. Utenlandsk eierskap til bedrifter, teknologi eller infrastruktur reguleres strengere. Sammen med sanksjoner holder dette spredningen av ny teknologi tilbake. EU etablerer prohibitive skatteregler overfor amerikanske teknologiselskaper. USA svarer med konfiskatorisk skattlegging av estimerte overskudd for et tilfeldig utvalg europeiske selskaper.

Tregere teknologispredning senker veksten i produktivitet og BNP per innbygger ytterligere. I aldrende industriland blir pensjons- og pleiebøren tyngre å bære. Lavere vekst gjør omfordelingen mer krevende. Noen må få mindre, om andre skal få mer. Med stadig flere eldre velgere blir helt uunngåelige kutt i velferdsytelsene i første rekke rettet mot de unge og arbeidsløse, som i et økende antall svarer med å marsjere vekk fra demokratiske løsninger.

Historien har vist oss at en slik sekvens av fallende dominobrikker kan lede til større omveltninger, enten i form av revolusjon (Russland, Kina), etterfulgt av relativ isolasjon, eller av krig, og etablering av en ny verdensorden, med en ny maktbalanse.

Også i et slikt scenario må Norge ta utviklingen utenlands for gitt. Men i et fremtidsbilde der den liberale verdensorden utfordres for alvor, blir det om mulig enda viktigere for Norge å hegne om de forsvarspolitiske og økonomiske avtalene vi har med mest mulig likesinnede land.

Kildeliste

Brookings (2016) *A policy at peace with itself: Antitrust remedies for our concentrated, uncompetitive economy*, https://www.brookings.edu/research/a-policy-at-peace-with-itself-antitrust-remedies-for-our-concentrated-uncompetitive-economy/ (sist besøkt 18. juli 2018).

OECD (2015) *In It Together: Why Less Inequality Benefits All*, OECD Publishing, Paris.

OECD (2018a) *Investing in Youth: Norway*, OECD Publishing, Paris.

OECD (2018b) T*he Long View: Scenarios for the World Economy 2060*, Economic Policy Paper No. 22, https://www.oecd-ilibrary.org/economics/the-long-view_b4f4e03e-en (sist besøkt 13. juli 2018).

NHO
Næringslivets Hovedorganisasjon

Middelthuns gate 27
Majorstuen, 0303 Oslo
nho.no